

From Chaman to the Park-Square; Comparative Evaluation of Durability Places in the Center of Neighborhoods and Park-Squares in Hamadan

Hosna Varmaghani ¹✉, Shadi Pakzad ²

1. (Corresponding Author) *Department of Architecture, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran*

Email: h.varmaghani@qiau.ac.ir

2. *Department of Urban Planning, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran*

Email: shadi.pakzad@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:

Received:

11 June 2022

Received in revised form:

31 October 2022

Accepted:

7 November 2022

Keywords:

Place Identity,

Place Meaning,

Park-Square,

Neighborhood's Chaman,

Hamedan.

ABSTRACT

Those squares of Hamedan city that are studied in this research are, in fact, historical sites that, as a result of urban developments, are located inside urban squares today. Nevertheless, they still retain their function as a social base for citizens. Although the middle island of these squares is now surrounded by cars, people are even more likely to use them. The present study seeks to explain the relationship between the green centers of old neighborhoods (Chaman) and contemporary park-squares as two types of symbolic green places in Hamedan with a combination of quantitative and qualitative methods. The main questions are, what are the similarities in the causes of the durability of symbolic green spaces of the city of Hamadan (Chaman and park-square) and also the reasons for their high presence in the same traffic hazards? and what factors in each of the physical, functional, and semantic aspects have a greater impact on the durability of the place in comparison with Chaman and park-square?. In this regard, with the technique of gap analysis with the help of a structured questionnaire, four contemporary park-squares with four samples of old Chamans in Hamedan have been comparatively evaluated in terms of durability factors. Gate Technique was used to quantify pedestrian traffic in the study samples Independent two-sample T-test was used in SPSS22 software to analyze the questionnaire data, and Excel software was used to sort the data before entering SPSS. The results show that semantic factors, including the importance and validity, and uniqueness, reduce the gap between the factors of presence and durability of these two species of symbolic green places. In contrast, factors of shape, including visual landscape, natural elements and confinement, independence, and the activity factor of safety and sound comfort, have increased the gap between these two types of symbolic social centers.

Cite this article: Varmaghani, H., & Pakzad, Sh. (2023). From Chaman to the Park-Square; Comparative Evaluation of Durability Places in the Center of Neighborhoods and Park-Squares in Hamadan. *Human Geography Research Quarterly*, 55 (4), 155-178.

<http://doi.org/10.22059/JHGR.2022.344022.1008498>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press

Extended Abstract

Introduction

Those squares of Hamedan city that are studied in this research are, in fact, historical sites that, as a result of urban developments, are located inside urban squares today. Nevertheless, they still retain their function as a social base for citizens. Although the middle island of these squares is now surrounded by cars, people are even more likely to use them. The present study seeks to explain the relationship between the green centers of old neighborhoods (Chaman) and contemporary park-squares as two types of symbolic green places in Hamedan with a combination of quantitative and qualitative methods. The main questions are as follows:

- What are the similarities in the causes of the durability of symbolic green spaces of the city of Hamadan (Chaman and park-square) and the reasons for their high presence in the same traffic hazards?
- What factors in each of the physical, functional, and semantic aspects have a greater impact on the durability of the place in comparison with Chaman and park-square?

Methodology

Two stages of research were designed to get answers to the questions. The first stage involved studying the historical background of the lawns of Hamadan's neighborhoods and park-squares and examining its physical and functional dimensions, which was done using a qualitative method. In the second stage, by selecting four important park-squares of the city and four samples of standing Chamans in the old context of Hamadan as analytical samples, a descriptive-survey method was used to investigate the indicators of form, activity, and meaning so that the relationship between these two types of symbolic and generally green places is explored. In the second stage of the research, three executive subsections were defined. The first part was done qualitatively with observation and photography tools, the second quantitatively with the gating technique, and the third quantitatively with the questionnaire tool and gap analysis technique.

Results and Discussion

Field observation and examination of the samples yielded data regarding the internal and surrounding uses of lawns and park-squares, accessibility, geometry, color and material of floor and wall materials, space facilities such as furniture and parking, and also valuable single grains. Also, the area of lawns and the number and area of functional species in them (educational, gathering and recreation, shopping, worship) were obtained through field observation and comparison with the information of the General Department of Roads and Urban Development of Hamadan province. The investigation of the volume of pedestrian traffic shows that the most pedestrian traffic among the study park-squares is in Imam Square. After that, Avicenna Mausoleum Square, Baba Taher and Imam Zadeh Square are in the next ranks of pedestrian movements. Also, among the lawns, the most pedestrian traffic flows in the Kababian Chaman and the least traffic flows in the Mosala Chaman. Haji and Kolapa Chaman are in the middle of the traffic volume. Since the purpose of the research is to find similarities in the reasons for the durability of symbolic green places and also the reasons for their high presence, as well as to find the most effective factors in the durability of study places. Therefore, for comparative evaluation, questionnaire tool and gap analysis technique were used. Examining the average values of responses for parks shows that safety and sound comfort (1.93) is the least effective factor, and the variety of surrounding uses (4.22) is the most effective factor in the presence of citizens. On the other hand, the average values of the answers about lawns, the size, and dimensions of the space (2.28) are the last degree of importance and the age and historical backgrounds (4.2) are the priority among the durability indicators of the place. These results show that space activity is a more important factor in the choice of squares by citizens; while the meaning of space has played a more important role in the presence of study lawns.

Conclusion

The research results show that the

similarities in the reasons for the durability of symbolic green places in Hamadan city and their high presence despite traffic hazards are mainly dependent on semantic factors. These meanings in lawns depend on the age and historical background, and in park-squares, on the elements of indicators, symbols and signs, and uniqueness, and in both of them, their importance and validity. Among the other similarities in the reasons for the presence of lawns and park-squares, which can be obtained by examining the high values of correlation coefficients, are the shape factors, including the materials and colors of the surfaces, and the size and dimensions of the space. The output values in the comparison between Chaman and Park-square show that the indicators of the shape of the space, including natural factors, visual landscape, and enclosure and independence, have created a greater gap in terms of influencing durability; In such a way that the first two indicators in the park-square and the third indicator in the lawns have more favorable conditions.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

از چمن تا میدان پارک؛ تطبیق ارزیابانه مانایی مکان‌ها در مرکز محلات و میدان پارک‌های شهر همدان

حسنا ورمقانی^۱ ✉، شادی پاک‌زاد^۲

۱- نویسنده مسئول، گروه معماری، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. رایانامه: h.varmaghani@qiau.ac.ir

۲- گروه شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. رایانامه: shadi.pakzad@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/۰۵/۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۱/۰۸/۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۸/۰۳

واژگان کلیدی:

هویت مکان،

مانایی مکان،

میدان پارک،

چمن محله،

همدان.

آن دسته از میدان‌های شهر همدان که در تحقیق حاضر مورد مطالعه قرار می‌گیرند، در حقیقت سایت‌های تاریخی هستند که در نتیجه تحولات شهرسازی، امروزه درون فلک‌های شهری واقع شده‌اند. با این حال هنوز کارکرد خود را به‌عنوان قرارگاه اجتماعی شهروندان حفظ کرده‌اند. گرچه جزیره میانی این میدان‌ها امروزه در محاصره خودروها قرار گرفته اما مردم حتی بیش از پیش به استفاده از آن‌ها می‌پردازند. پژوهش حاضر با تلفیقی از روش‌های کمی و کیفی به دنبال تبیین رابطه بین مراکز سبز محلات قدیمی (چمن) و میدان پارک‌های معاصر به‌عنوان دو گونه از مکان‌های نمادین سبز در همدان است. سؤال آن است که تشابهات در علل مانایی مکان‌های سبز نمادین شهر همدان (چمن - میدان پارک) و نیز علل حضور پذیری بالای آن‌ها در عین مخاطرات ترافیکی کدام است؟ چه عواملی در هریک از ابعاد شکلی، فعالیتی و معنایی در قیاس میان چمن و میدان پارک اثرگذاری بیشتری بر مانایی مکان داشته است؟ در این راستا با تکنیک تحلیل شکاف به کمک پرسشنامه ساختارمند، چهار میدان پارک معاصر با چهار نمونه از چمن‌های قدیم همدان به لحاظ عوامل مانایی مکان مورد ارزیابی تطبیقی قرار گرفته‌اند. برای سنجش کمی تردد پیاده در نمونه‌های مطالعه از تکنیک شمارش دروازه‌ای (Gate Technique) و برای تحلیل داده‌های پرسشنامه از آزمون T دونمونه‌ای مستقل در نرم‌افزار SPSS22 استفاده شده و از نرم‌افزار Excell برای مرتب‌سازی داده‌ها پیش از ورود به SPSS بهره گرفته شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که عوامل معنایی شامل اهمیت و اعتبار و منحصربه‌فرد بودن، شکاف میان عوامل حضور پذیری و مانایی این دو گونه مکان نمادین سبز را کاسته و در مقابل، عوامل شکلی شامل چشم‌انداز بصری، عناصر طبیعی و محصوریت و استقلال و عامل فعالیتی ایمنی و آسایش صوتی، افزایش شکاف میان این دو گونه کانون نمادین اجتماعی را به همراه داشته است.

استناد: ورمقانی، حسنا و پاک‌زاد، شادی. (۱۴۰۲). از چمن تا میدان پارک؛ تطبیق ارزیابانه مانایی مکان‌ها در مرکز محلات و میدان پارک‌های شهر همدان. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۵ (۴)، ۱۷۸-۱۵۵.

<http://doi.org/10.22059/JHGR.2022.344022.1008498>

مقدمه

به احتمال قوی میدان، اولین تمهید انسان در استفاده از فضای شهری بوده است (کریر، ۱۳۹۶: ۱۵)؛ فضایی پیاده و سبز به شکل چهارگوش بسته که تمام یا بخشی از آن توسط بنا احاطه می‌شد (Cowan, 2005: 213). با این حال هم‌زمان با ورود خودرو، حضور و حرکت پیاده درون میدان به حرکت دایره‌ای ماشین به دور فلکه تغییر یافت. به همین دلیل وجود محدود فضاهای شهری که علی‌رغم تحولات ساختاری و گذر تدریجی از زندگی اجتماعی به سمت غلبه ماشینی، همچنان با کارکرد دوگانه فلکه و پارک شهری، مورد استقبال و استفاده پیادگان است، می‌تواند حاوی علل مانایی این گونه مکان‌ها باشد. برخی فضاها به دلیل خصلت‌های ویژه یا پیشینه و تحولات خاص، هویت و جلوه‌ای نمادین و ماندگار می‌یابند که به راحتی قابل انتقال از نسلی به نسل دیگر است. در این تحقیق، چمن‌ها (میدان‌گاه سبز محلات) و میدان پارک‌های شهر همدان به عنوان دو گونه از چنین مکان‌های نمادینی مورد مطالعه قرار می‌گیرند. از آنجاکه عملکرد و مساحت حوزه پیاده و بعضاً فضای سبز در نمونه‌های مورد مطالعه به اندازه‌ای وسیع است که آن‌ها را از تعریف فلکه خارج ساخته، در نگارش حاضر نام میدان پارک به آن‌ها اطلاق شده است. شکل، معنا و کارکرد این دو گونه فضای جمعی (چمن‌ها- میدان‌ها) از گذشته تاکنون تغییراتی داشته که تحلیل مقایسه‌ای آن‌ها می‌تواند در تشخیص دلایل اهمیت اجتماعی هریک مؤثر باشد. میدان‌های مطالعاتی از سویی عمده‌ترین گره‌های پرمخاطره ترافیکی و از سوی دیگر، پرجاذبه‌ترین فضاهای اجتماعی شهر را تشکیل می‌دهند. این مکان‌ها با دارا بودن آرامگاه، زیارتگاه، عناصر باستانی و درختان کهن سال، در طرح شهرسازی مدرن نقش دوگانه فلکه و پارک شهری را در مقیاس وسیع ایفا می‌کنند که مغایر با نقش فعلی فلکه‌های معاصر به عنوان تسهیلگر حرکت خودرو در مقابل فضای امن حضور پیاده است. ریشه شکل‌گیری میدان پارک‌های معاصر را می‌توان در چمن‌های موجود در مرکز محلات قدیمی بازمی‌یابد که در اشکال خطی یا متمرکز با مغازه‌های پیرامونی و باغچه‌هایی در وسط، محل تردد پیاده و تجمع در مراسم خاص بوده‌اند؛ به گونه‌ای که لکه‌های سبز در حوزه میانی گذر پیاده جای داشت. این فضاهای محلی با گذر زمان به سواره‌روهای کم تردد تغییر ماهیت داده و به موازات آن فرم جدیدی در مقیاس گسترده به صورت میدان پارک شهری پدید آمد. بررسی علل مانایی این مکان‌های نمادین سبز و قیاس این دو با یکدیگر در جهت واکاوی وجوه اشتراک و افتراق شکلی، فعالیتی و معنایی، هدف تحقیق بوده و در این راستا دو سؤال طرح شده است: تشابهات در علل مانایی مکان‌های سبز نمادین شهر همدان (چمن- میدان پارک) و نیز علل حضور پذیری بالای آن‌ها در عین مخاطرات ترافیکی کدام است؟ چه عواملی در هریک از ابعاد شکلی، فعالیتی و معنایی در قیاس میان چمن و میدان پارک اثرگذاری بیشتری بر مانایی مکان داشته است؟ در خصوص شاخص‌های ادراک کیفیت معنایی مکان‌ها، عواملی چون ارزش‌های فرهنگی و تاریخی در اولویت بالاتری نسبت به جنبه‌های همگانی بودن، دسترسی و کارایی تشخیص داده شده است (رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۱۱). به طور خاص مؤلفه‌های مؤثر بر دل‌بستگی به مکان در میدان مرکزی شهر همدان توسط معتقد و سجاذزاده (۱۴۰۰) در چهار دسته اجتماعی- معنایی، کالبدی- عملکردی، زمینه‌ای- ساختاری و ادراکی- احساسی مورد مطالعه قرار گرفته و در نهایت احساس محصوریت، موقعیت و جانمایی و تنوع کاربری به عنوان مهم‌ترین شاخص‌ها قلمداد شده است. احمدی و مهرجو (۱۴۰۱) کیفیت فضایی پیاده راه مرکزی شهر همدان و محلات پیرامون آن را مورد بررسی قرار داده و نتیجه می‌گیرند که همبستگی بسیار بالایی میان احساس امنیت و کیفیت فضاهای شهری وجود دارد؛ با این حال متغیرهای ریسک اعتماد و بی‌نظمی اجتماعی در سطح بالا و حمایت اجتماعی در سطح پایین‌تری برای نمونه مطالعه ارزیابی شده است. همچنین نتایج بررسی حیدری و محمدی (۱۳۹۹) نیز در بررسی پیاده راه سبزه‌میدان شهر زنجان نشان می‌دهد غالب شاخص‌ها به

سمت ناپایداری و نسبی بودن در حال حرکت است که بیانگر اهمیت توجه به بهره‌گیری مناسب و توجه به محلات و بافت‌های تاریخی است. بر این مبنا تحقیق حاضر تلاش دارد میدان‌های معاصر شهر همدان را از دیدگاهی تاریخی و با بررسی پیشینه و دلایل شکل‌گیری و قیاس با چمن‌های قدیمی شهر مطالعه نموده و ریشه‌های مانایی مکان‌ها را به صورت تطبیق حضور پذیری میان الگوهای قدیمی و جدید و شباهت‌ها و پیوستگی معنایی آن‌ها با یکدیگر مورد بررسی قرار دهد.

مبانی نظری

مکان، هویت و مانایی آن

مکان منبع مهم هویت فرد و اجتماع با روابط شدید احساسی و روانی میان آن دو (فرد- مکان) و مؤثرترین عامل هویت‌یابی است. تعلق به مکان، طیف وسیعی را از بی‌مکانی تا هم ذات‌پنداری شدید شامل می‌شود (حق‌پرست و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۰۴). هویت مکان به معنای تشخیص یا تمایز مکان و پایه شناخت آن بوده و می‌تواند موجب تلاش برای حفظ و احیای آن گردد (رلف، ۱۳۹۷: ۵۷). این مفهوم در رابطه با احساسات و عواطف مردم نسبت به مکان است که بسته به شرایط کاربران با یکدیگر متفاوت بوده و عدم احراز آن، نوعی بی‌مکانی در پی خواهد داشت (نوربرگ شولتز، ۱۳۹۲: ۴۰). به این ترتیب فضاهای تجربه‌شده جنبه‌ای از وجود و بخشی از هویت فردی تلقی می‌گردد که حاصل مجموعه‌ای از شناخت‌ها شامل خاطرات، احساسات، نگرش‌ها و ارزش‌ها، ترجیحات و ایده‌آل‌های رفتاری در رابطه با محیط‌های متنوعی است که تجربه فردی را شکل می‌دهد. هویت مکان در تمایز با دیگر مکان‌ها به عنوان موجودیتی منحصر به فرد و قابل شناسایی آشکار می‌شود. بنابراین هویت مکان با منحصر به فرد سازی درک خواهد شد. همچنین هویت از ارزش‌های فردی و جمعی نشأت گرفته و با گذر زمان، عمق، گسترش و تغییر می‌یابد (Dameria et al, 2018: 5). مانایی مکان نیز با دو مفهوم «تداوم مرتبط با مکان» و «تداوم تجانس مکانی» مرتبط است. تعریف فرد از خود در طول زمان از طریق «تداوم مرتبط با مکان» در دو سطح فردی و گروهی درک خواهد شد که به معنای تمایل به حفظ رابطه با یک مکان به عنوان مرجعی از گذشته، فعالیت‌ها و تجارب اوست. به عبارتی شکل فضا یادآور فعالیت‌ها و تجارب گذشته افراد به شمار می‌رود. همچنین وجود/عدم وجود «تداوم تجانس مکانی» (تجانس فرد با مکان) منجر به رضایت/نارضایتی و میل به حفظ/ترک مکان خواهد شد (Scannell & Gifford, 2017: 6). در بحث از حضور پذیری مکان‌ها مجموعه متنوعی از عوامل شکلی، فعالیتی و معنایی مؤثر دانسته شده است. متغیرهایی چون اختلاط عملکرد، رؤیت پذیری و دسترسی (گل، ۱۳۹۲: ۷۱) تعداد، تنوع، تازگی و پیچیدگی وقایع (قلعه‌نویی و جبل‌عاملیان، ۱۳۹۷: ۶۵) حالات روحی فرد و اضطراب زمانی (رضازاده، ۱۳۸۱: ۵۷) از عوامل مؤثر در ارتقای این کیفیت فضایی است. از نظر کانتر خلق یک فضای موفق مستلزم توجه توأمان به ابعاد کالبدی، عملکردی و معنایی است (Canter, 1997: 44). از سوی دیگر هم‌نشینی فضاهای حرکتی و سکون تحت عنوان مفهوم پیوستگی در عرصه‌های عمومی عاملی مهم در افزایش کیفیت‌مندی فضا، مقبولیت و در نتیجه افزایش تمایل به حضور پذیری در آن به شمار می‌آید (Carmona et al., 2010: 113; Lynch, 1981: 133). زمانی که فضا قابلیت لازم جهت تبدیل فعالیت‌ها به یکدیگر را در خود داشته باشد، موجبات مکث و ارتباط بیشتر کاربران در فضا را فراهم نموده و حضورپذیر خواهد بود (باقری و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۷۱). به علاوه حس ارزش اجتماعی یا حس غرور به واسطه کیفیات مکانی از طریق تعامل با مکان یا آگاهی از سابقه تاریخی آن حاصل خواهد شد.

شکل ۱. سطوح شکل‌گیری هویت مکانی و مانایی آن

عوامل مؤثر در هویت و مانایی مکان

به‌طور کلی کالبد، فعالیت و معانی، شاکله اصلی هویت مکان‌ها دانسته شده است (Stedman et al, 2017: 52). اسکنل و گیفورد (۲۰۱۷: ۱۵۴) تمایز میان بعد کالبدی و اجتماعی مکان را از طریق ریشه‌دار بودن یا دل‌بستگی کالبدی در مقابل دل‌بستگی اجتماعی مورد بررسی قرار داده‌اند. هویت مکان تابعی از تجربه ذهنی، ظواهر بناها و مناظر (شکل مکان) و فعالیت‌های درون مکان است که هم به تمایز مکان‌های واحد و هم به شباهت میان مکان‌های متفاوت اشاره دارد (8: Dameria et al., 2018). برخی از محققان تنها نقش شکل مکان (Cheung & Hui, 2018: 39) و برخی دیگر (Ujang & Zakariya, 2015: 712; Stedman et al, 2017: 51) سازگاری شکل، فعالیت و معنا را در ایجاد هویت و مانایی مکان و تأمین نیازهای کاربران به مکان‌ها مؤثر دانسته‌اند. پانتز (۲۰۰۷) مکان را مشتمل بر فعالیت، شکل و معنا می‌داند. از نظر وی معیارهای سنجش شکل مکان عبارت از چشم‌انداز، نفوذپذیری، شکل ساخت و مبلمان شهری و معیارهای سنجش فعالیت مکان شامل کاربری، میزان تردد پیاده و سواره، الگوهای رفتاری، محیط مصنوع و خوانایی و همچنین معیارهای سنجش معنای مکان عبارت از مناسبات فرهنگی، عملکردهای ادراکی و ارزیابی کیفی است (Punter, 2007: 168). افزون بر آن، کاستلو عوامل شکلی از قبیل طبیعت (آب، گیاه، آسمان) و عوامل فعالیت از جمله کاربرد خصوصی و جمعی، امکانات رفاهی و مالکیت را در خلق معنای مکان (شخصیت و اصالت آن) مؤثر می‌داند (Castello, 2016: 112). همچنین شاخص‌هایی چون اندازه مکان، درجه محصوریت، تناسب، مقیاس انسانی و تنوع بصری نیز به‌عنوان مهم‌ترین عوامل شکلی استنتاج شده است (Steele, 1981: 117).

شکل ۲. شاکله هویت مکان و عوامل مؤثر بر مانایی آن

شکل مکان

کامیلو زیته^۱ جنبه متعالی و اصلی فضاهای شهری و میدان‌های قدیمی را بعد شکلی و زیبایی آن‌ها می‌داند. او معتقد به

1. Camillo Sitte

رابطه بین جذابیت میدان‌ها و میزان بسته بودن، اندازه و فرم آن‌هاست. به اعتقاد وی خیابان‌ها و میدان‌ها باید دارای محصوریت مناسب بوده و به دیدهای ناشی از حرکت در آن‌ها شامل دیدهای دور و نزدیک، دید به طبیعت و یا مصنوع توجه کافی مبذول نمود (زیتنه، ۱۳۹۵: ۸۴). کریر^۱ شکل‌شناسی فضاهای شهری را هدف اصلی خود قرار داده و عمده توجه خود را به کالبد فضا و عناصر گونه‌شناسی فضای شهری معطوف ساخته است. وی میدان را حاصل تجمع خانه‌ها دورتادور یک فضای باز می‌داند (کریر، ۱۳۹۶: ۱۴۸). مطالعات استدمن پیرامون نقش بعد کالبدی مکان، بر نقش مستقیم آن در رضایتمندی و نقش غیرمستقیم بر دل‌بستگی مکانی و مانایی مکان در ذهنیت افراد اشاره دارد که در عین حال متأثر از معانی نمادین مکان نیز هست (Stedman et al., 2017: 52). شولتز در توصیف ساختار مکان، لایه اول را ویژگی‌های کالبدی به لحاظ طبیعی یا مصنوع بودن (منظر طبیعی و منظر مصنوع) معرفی می‌کند (پرتوی، ۱۳۸۷: ۸۰). زمینه، امکانات و خدمات، موقعیت و نحوه ارتباط با پیرامون و بسیاری مشخصات دیگر در مطالعات کالبدی مورد اشاره قرار دارد. نکته مهم مکان، محصوریت آن دانسته شده است؛ در بیان هایدگر هستی هر فضا با حضور مرزها تعریف شده و مکانیت می‌یابد. تحقق محصوریت در معنا بخشی به مکان به دو صورت شکلی و معنایی است. با این برداشت از فضا در رابطه با مکان و تجربه انسانی است که رلف نیز فضا را فراهم‌آور بستی برای مکان می‌شمارد (رلف، ۱۳۹۷: ۱۱). به این ترتیب شکل مکان بر دل‌بستگی به آن بر پایه اهمیت نمادین مکان به عنوان ظرف عواطف و ارتباطات مؤثر بوده و زندگی فرد را هدف و معنا می‌بخشد (Cheung & Hui, 2018: 40). شناسایی مکان از سوی کاربران با تصورات، خاطرات، تفکرات و باورهای آگاهانه و ناآگاهانه آن‌ها پیرامون ویژگی‌های شکلی و کالبدی مکان در ارتباط است.

فعالیت مکان

مکان زمینه‌ای برای فعالیت‌ها و دربردارنده عوالم اجتماعی متنوعی است که گذشته، حال و آینده را به هم می‌پیوندد. معنای مکان در نتیجه تعامل انسان با مکان حاصل شده و این تعامل نیز از راه پیام‌های عناصر موجود در مکان صورت می‌پذیرد. شولتز^۲ مطالعه مکان را مطالعه رخدادها و حوادثی می‌داند که شخصیت و هویت آن را در گذر زمان شکل خواهد داد. او ارتباطی بین مکان و هویت فرهنگی برقرار می‌سازد و معتقد است تجربه مکان معطوف به معنای مکان است (نوربرگ شولتز، ۱۳۹۲: ۱۲۳). عموماً دل‌بستگی به مکان‌ها بر پایه دل‌بستگی به مردم شکل می‌یابد (Marris, 1996: 251). فضای اجتماعی مطلوب موجب رضایتمندی، تشویق ارتباطات غیررسمی، مشارکت در فعالیت‌ها و در نتیجه بهبود مکان، دل‌بستگی و مانایی مکان خواهد شد (Scannell & Gifford, 2017: 7). از مؤثرترین ویژگی‌های مکان که ارتقای دل‌بستگی و هویت را در پی دارد، فعالیت و تعامل انسان-مکان و انسان-انسان در آن است (صبحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۸). این امر معطوف به شیوه تعامل افراد با مکان (کالبدی و اجتماعی) در قالب رفتارها، عواطف و معانی تعریف می‌شود که نتیجه آن مانایی مکان است. این تعاملات به عنوان زیر مؤلفه‌ای از فعالیت تلقی می‌شود. یان گل حضور پذیری مکان‌ها را تابعی از شرایط و کیفیات آن می‌داند. به طوری که محیط نامطلوب تنها متضمن حضور اجباری تحت فعالیت‌های ضروری بوده و شرایط مطلوب محیط، فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی را افزایش می‌دهد. بنابراین شناخت نیازهای کاربران و برآورده سازی آن با حضور پذیری مکان رابطه مستقیم دارد. به گفته گل^۳ درحالی که فعالیت‌های ضروری، فارغ از کیفیت محیط فیزیکی رخ می‌دهد، اما یک شهر خوب می‌تواند شرایط مناسبی را برای

1. Krier
2. Schultz
3. Gehl

بسیاری از فعالیت‌های ضروری پدید آورد و این فعالیت‌ها را در گذر زمان پاس داشته و تقویت نماید. او تأکید دارد که جذابیت یک شهر را می‌توان با توجه به انبوه مردمی که در فضاهای همگانی آن گرد می‌آیند و وقت خود را در آنجا می‌گذرانند، شناسایی کرد (گل، ۱۳۹۲: ۲۲). مطالعات روشن ساخته که استحکام و مانایی برخی فضاهای شهری به واسطه مراسم و رویدادهای دوره‌ای و فعالیت‌های مداوم حاکم بر مکان تقویت می‌گردد (Sakurai et al, 2015: 425). شوماخر و تیلور (۱۹۸۳: ۲۲۰) معتقدند پتانسیل یک مکان خاص در برآوردن نیازها و اهداف اشخاص و گروه‌ها در مقایسه با دیگر مکان‌ها، شکلی از هویت مکانی، وابستگی و احساس عاطفی را پدید می‌آورد. آلتمن و لو (۲۰۱۲: ۷۹) مکان‌ها را بسترهای روابط فرهنگی، اجتماعی و بین فردی و عامل پیوند فرد-مکان در طول زمان معرفی می‌کنند. در همین زمینه اسکنل و گیفورد (۲۰۱۷: ۴) پیوند مکانمند اجتماعی و ساکورای و دیگران (۲۰۱۵: ۴۲۵) وابستگی‌های محلی را مطرح نموده‌اند. همچنین آلتمن به کارایی فعالیت‌های جاری در یک مکان در برآورده سازی اهداف در قیاس با سایر گزینه‌های ممکن اشاره کرده و آن را جزئی از عوامل تأثیرگذار بر پایداری و ماندگاری مکان‌ها معرفی کرده است (Altman & Low, 2012: 201).

معنای مکان

مکان فضایی واجد معناست (Castello, 2016: 115). معنا در مکان، اساسی‌ترین جزء مکان تلقی می‌شود؛ چراکه معنا مکان را از گستره عظیم فضا منفک نموده و آن را ساختار می‌بخشد. ساختار مکان بر معنایی آن مؤثر بوده و خاطره‌انگیزی، مانایی و رضایتمندی را برای مخاطبین فراهم می‌سازد. معانی با ایجاد ادراک درونی فضا، عامل پدیداری هویت، زیبایی و لذت از فضای ساخته‌شده است (Sakurai et al, 2015: 425). به این ترتیب مکان تنها سرپناه فعالیت نیست؛ پدیده‌ای است که در تعامل انسان با آن، به معنا بخشی و دل‌بستگی و حتی بازشناسی انسان از طریق آن منجر خواهد شد (Ujang & Zakariya, 2015: 713) و در این فرآیند تعاملی، ارتباط با سایرین در مکان توسعه می‌یابد و به ماندگاری مکان منتهی می‌شود. به باور لینچ، معنای شهر تنها در محدوده کالبدی و نقشه آن نیست، بلکه شهر بر پایه زندگی ساکنان آن، دیدگاه آنان نسبت به شهرشان و پویایی و زندگی شهری معنا می‌یابد. به بیانی دیگر، فضا یا شهر، تنها عناصر کالبدی را در بر نمی‌گیرد؛ بلکه انسان‌ها، کارها و رفتارهایشان را نیز شامل می‌شود. به باور او عوامل متحرک هر شهر، به‌ویژه مردم و تلاش و تکاپوی آنان، به اندازه عناصر کالبدی، در ایجاد تصویر هر شهر مؤثرند (Lynch, 1981: 21). رلف^۱ نیز به دنبال چرایی و چگونگی معنی‌دار شدن مکان‌ها برای مردم است. به اعتقاد وی معنا از میان سه وجه هویت مکان (کالبد، فعالیت و معنا)، واجد اهمیت فراتر و دستیابی دشوارتر است (رلف، ۱۳۹۷: ۵۵). همچنین معنا می‌تواند از فعالیت و فرم ساخته‌شده‌ای که در مکان وجود دارد مشتق شود. راپاپورت^۲ بر نقش فرهنگ، ارزش، باور و نظام‌های نهادی مشترک در شکل‌گیری معنای محیط تأکید می‌ورزد. مکان به‌مثابه یک مرکز معناست که بر تجربیات انسانی، روابط اجتماعی، عواطف و شناخت استقرار دارد (راپاپورت، ۱۳۹۲: ۴۸). ابعاد و شاخص‌های هویت و مانایی مکان که به حضور پذیری مکان‌ها می‌انجامد، در سه بعد شکل، فعالیت و معنا در قالب ۲۲ شاخص در جدول ۱ ارائه شده است.

1. Relph
2. Rapaport

جدول ۱. ابعاد و شاخص‌های هویت و مانایی مکان

منبع	شاخص	منبع	شاخص
شکل مکان			
Cheung & Hui, 2018	هندسه و پیکربندی	Castello, 2016; Ujang, 2015	تنوع عوامل طبیعی
Steele, 1981; Stedman et al, 2017	جنس، مصالح و رنگ سطوح	Dameria et al, 2018; Punter, 2007	شکل مناظر پیرامونی
Punter, 2007; Dameria et al, 2018	امکانات و مبلمان	Dameria et al, 2018; Punter, 2007	شکل مناظر درونی
Steele, 1981; Shumaker, 1983	محصوریت و استقلال	Stedman et al, 2017; Steele, 1981	نظم و انسجام
فعالیت مکان			
Marris, 1996; Scannell, 2017	دسترسی‌ها	Marris, 1996; Sakurai et al, 2015	حضور مردم و تجمع پذیری
Altman & Low, 2012	تنوع کاربری‌های پیرامونی	رلف، ۱۳۹۷؛ شولتز، ۱۳۹۲؛ راپاپورت، ۱۳۹۲	رویدادهای اجتماعی
Altman & Low, 2012	تنوع کاربری‌های درونی	Punter, 2007	ملاحظات ترافیکی
Sakurai et al, 2015	نظارت و امنیت	Dameria et al, 2018; Shumaker, 1983	ایمنی و آسایش صوتی
معنای مکان			
Ujang and Zakariya, 2015	تشخص مکانی، اهمیت و اعتبار	Dameria et al, 2018	منحصربه‌فرد بودن
Castello, 2016, Steele, 1981	عناصر شاخص، نماد و نشانه	رلف، ۱۳۹۷؛ راپاپورت، ۱۳۹۲	قدمت و پیشینه تاریخی
Scannell & Gifford, 2017	پذیرش عمومی	Scannell & Gifford, 2017	خاطره‌انگیزی

روش پژوهش

برای دستیابی به پاسخ سؤالات، دو مرحله تحقیق طراحی شد. مرحله اول، مطالعه پیشینه تاریخی چمن‌های محلات و میدان پارک‌های همدان و بررسی ابعاد کالبدی و کارکردی مرتبط با آن بود که به روش کیفی انجام گرفت. به علاوه در این مرحله با جستجو در ادبیات تحقیق، تعاریف و علل مانایی مکان‌ها و شاخص‌های مرتبط با آن در آرای صاحب‌نظران گردآوری و در سه بعد شکل، فعالیت و معنا دسته‌بندی شد. در مرحله دوم با انتخاب چهار میدان پارک مهم شهر و چهار نمونه از چمن‌های پابرجا در بافت قدیم همدان به‌عنوان نمونه‌های تحلیلی، از روش توصیفی-پیمایشی برای بررسی شاخص‌های شکل، فعالیت و معنا استفاده شد تا رابطه میان این دو گونه از مکان‌های نمادین و عموماً سبز مورد کاوش قرار گیرد؛ به‌گونه‌ای که بتوان تشابهات در علل مانایی این مکان‌های سبز نمادین شهر همدان (چمن-میدان پارک) و

نیز علل حضور پذیری بالای آن‌ها را در عین مخاطرات ترافیکی تحلیل نموده و همچنین عواملی که در هریک از ابعاد شکلی، فعالیت و معنایی در قیاس میان چمن و میدان پارک اثرگذاری بیشتری بر مانایی مکان داشته را استخراج کرد. به این ترتیب جهت پیشبرد مرحله دوم تحقیق، سه زیر بخش اجرایی تعریف شد. بخش اول به روش کیفی با ابزار مشاهده و عکس برداری، بخش دوم به روش کمی با تکنیک شمارش دروازه‌ای و بخش سوم نیز به روش کمی با ابزار پرسشنامه و تکنیک تحلیل شکاف انجام گرفت. به بیان دقیق‌تر ابتدا با حضور در مکان‌های ۸ نمونه مطالعاتی (شامل ۴ چمن محله و ۴ میدان پارک) به مشاهده و یادداشت برداری خصوصیات شکلی، فعالیت‌های موجود و عوامل معنایی مرتبط پرداخته شد. این داده‌ها به عنوان زیر بخش‌هایی از عوامل شکلی، فعالیت و معنایی مستخرج از ادبیات تحقیق دسته‌بندی شدند (زیر بخش اول اجرایی). سپس جهت بررسی دقیق موضوع، به روش کمی به مقایسه تعداد کاربران فضا در چمن‌ها و میدان پارک‌ها به طور مجزا اقدام گردید تا عوامل مؤثر بر حضور پذیری در فضاهای شهری نمونه به طور مستند مورد بررسی قرار گیرد. روش مورد استفاده، تکنیک شمارش دروازه‌های ورودی فضا به معنای شمارش تعداد کاربران ورود کننده به هریک از دروازه‌های ممکن برای ورود به هر فضای شهری است که در هر بازه زمانی معین، از تعداد کاربران خارج شونده از همان دروازه‌ها کسر می‌شود. انجام این فرایند درک درستی از تراکم اجتماعی فضاهای منتخب تحقیق را جهت مقایسه منطقی فراهم آورد (زیر بخش اجرایی دوم). برای جمع‌آوری داده‌های کیفی و کمی به دفعات در مکان‌های مورد مطالعه حضور پیدا کرده و علاوه بر انجام مشاهده‌های دقیق و شمارش، به کمک پرسشنامه ساختارمند به تحلیل شکاف میان چمن‌ها و میدان‌ها در خصوص دلایل مانایی آن‌ها پرداخته شد. فرآیند مذکور، زیر بخش اجرایی سوم از گام دوم تحقیق را شامل می‌شود. سؤالات پرسشنامه در سه زیر بخش شکل، فعالیت و معنا به اتکاء شاخص‌های ادبیات تحقیق تنظیم شد تا ارزش هریک از عوامل مؤثر بر مانایی مکان‌های مطالعاتی تحقیق به آزمون گذاشته شود.

در این پژوهش برای بررسی روایی پرسشنامه از روش روایی محتوایی استفاده شده است. اعتبار محتوایی یک آزمون معمولاً توسط افرادی متخصص در موضوع مورد مطالعه تعیین می‌شود. از این رو اعتبار محتوا به قضاوت داوران بستگی دارد. با توجه به اهمیت روایی در تدوین یک پرسشنامه مناسب، در این پژوهش سعی شده است سؤالات پرسشنامه به شکلی طراحی شوند که علاوه بر پوشش دادن مبانی تئوریک، با فضای جامعه آماری نیز مطابقت داشته باشد، و از روش روایی محتوایی برای بررسی روایی پرسشنامه استفاده شده و مورد تأیید قرار گرفته است. بدین صورت که پرسشنامه به تعدادی از صاحب‌نظران و اساتید داده شد و از آن‌ها در مورد سؤالات با توجه به مبانی نظری نظرسنجی صورت گرفت. یکی از روش‌های محاسبه پایایی، ضریب آلفای کرونباخ است. جهت محاسبه آلفای کرونباخ ابتدا باید واریانس نمرات هر سؤال پرسشنامه و واریانس کل آزمون را محاسبه کرد و سپس با استفاده از فرمول زیر مقدار ضریب آن را محاسبه نمود (بازرگان، ۱۳۷۶: ۹۷). چنانچه ضریب آلفای کرونباخ برای یک مقیاس بیش از ۰/۷ محاسبه گردد، پایایی آن مقیاس مطلوب ارزیابی می‌شود.

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \frac{\sum s_i^2}{s_x^2} \right)$$

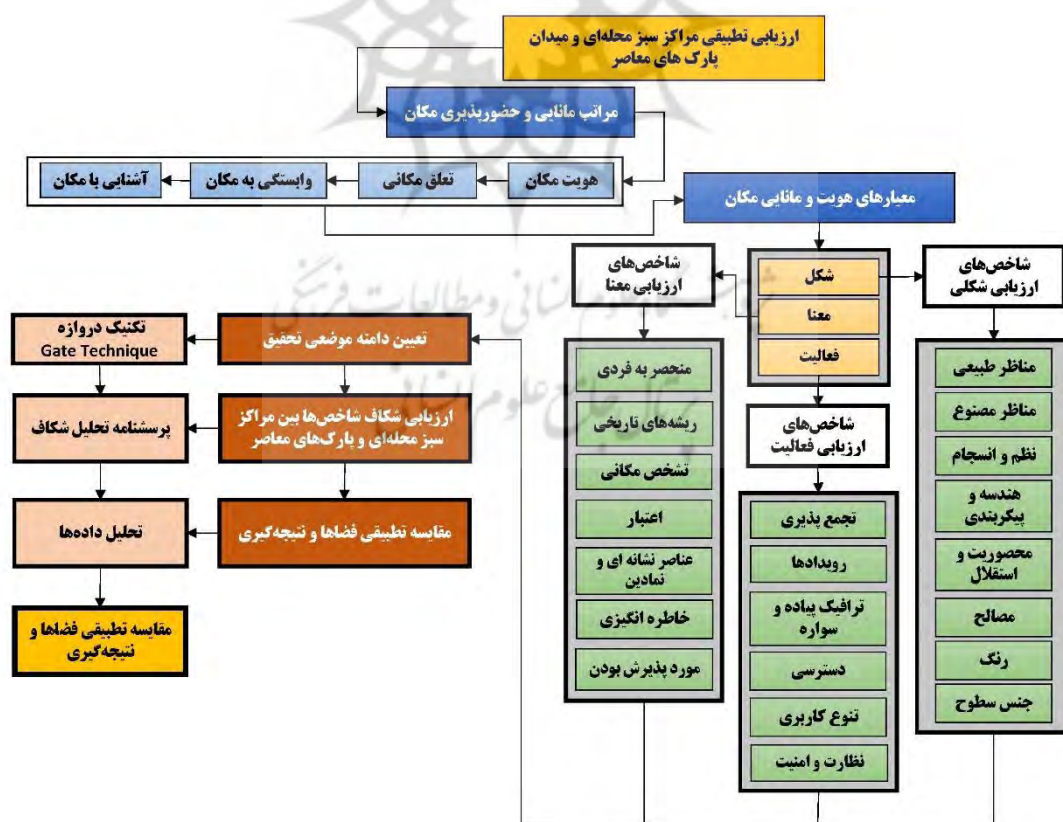
در تحقیق حاضر از روش محاسبه آلفای کرونباخ برای بررسی پایایی ابزار سنجش (پرسشنامه) استفاده شده است. پرسشنامه این تحقیق، محقق ساخته بوده و پایایی آن تاکنون مورد ارزیابی قرار نگرفته است. بدین منظور، در یک مطالعه مقدماتی، پرسشنامه تحقیق در اختیار ۳۰ نفر از کارشناسان حوزه معماری و شهرسازی در شهر همدان قرار داده شد تا میزان پایایی پرسشنامه به دست آید. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، از آنجاکه پرسشنامه در قالب طیف لیکرت

تدوین شده است، داده‌ها به شکل کمی وارد فایل اکسل شده و از این داده‌های خام به‌عنوان ورودی نرم‌افزار SPSS استفاده شد. با استفاده از این نرم‌افزار، ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید. نتایج حاصل از محاسبه آلفای کرونباخ در جدول زیر بیان شده است، همان‌طور که دیده می‌شود ضریب آلفا بیش از ۰/۷ و لذا پرسشنامه از پایایی مطلوبی برخوردار است.

جدول ۲. برونداد نرم‌افزار SPSS برای محاسبه آلفای کرونباخ

تعداد سؤال	ضریب آلفا
۱۹	۰/۸۶۲

در نظرسنجی از کاربران فضاهای دوگانه (چمن محله‌ها و میدان‌ها) سؤالات پرسشنامه در سه بخش شکل، فعالیت و معنا در قالب ۱۹ سؤال تنظیم شد که شاخص‌های موردنظر در مطالعه را شامل می‌شود. این پرسشنامه در قالب بررسی تحلیل شکاف بین میزان دارا بودن ویژگی‌های مدنظر در این سه زمینه طراحی شده و پاسخ‌دهندگان هم‌زمان در مقایسه این دو نوع فضای شهری در خصوص سطح کیفیات نظرسنجی شده‌اند. جامعه آماری شهروندان و استفاده‌کنندگان از فضاهای شهری موردنظر و آشنا با مکان هستند که مطابق دستورالعمل «کوکران» برای جمعیت سیال در فضاهای عمومی، شامل ۳۵۴ پاسخ‌دهنده هستند. سطح شاخص‌ها و کیفیت‌های موردبررسی در پرسشنامه در قالب طیف پنج سطحی لیکرت تعریف شده و تحلیل نتایج این پرسشنامه نیز از طریق آزمون T زوجی در نرم‌افزار SPSS انجام شده است. به‌طور کلی مدل مفهومی تحقیق را می‌توان در قالب شکل ۳ نمایش داد.

شکل ۳. مدل مفهومی تحقیق

محدوده مورد مطالعه

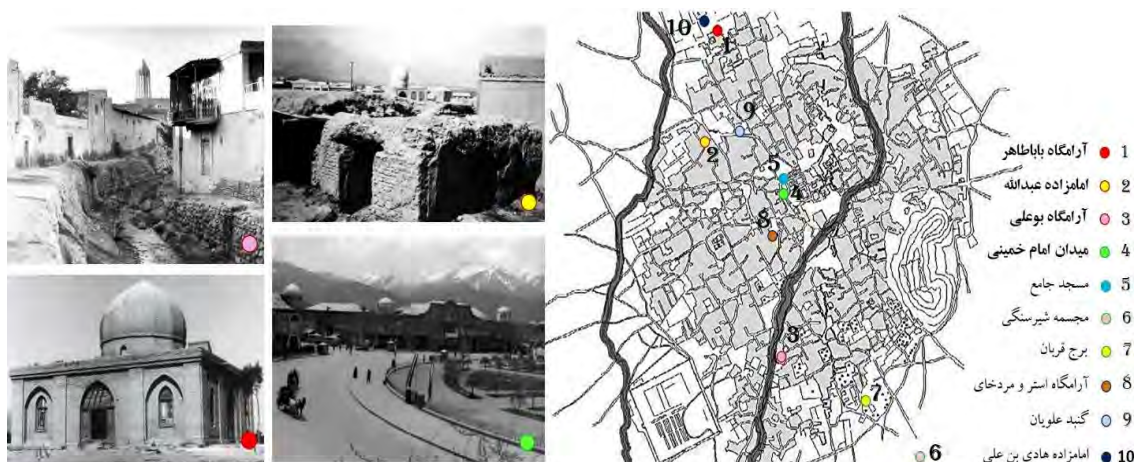
وسعت و جمعیت شهر همدان به‌عنوان «یکی از مهم‌ترین معبرهای ایران» و «تعداد بسیار درختان میوه در گذرها و میدان‌ها» (گروته، ۱۳۶۹: ۴۵) در منابع تاریخی عهد قاجار مورد توجه قرار گرفته است. در گذشته شهر از نظر امور اداری به چهار محله تقسیم شده بود که هریک کدخدایی جداگانه داشت (جکسن و والتاین، ۱۳۸۸: ۱۷۱). مستوفی در قرن هشتم ه.ق. شهر همدان را با مزارهای متعدد از جمله آرامگاه خواجه حافظ ابوالعلائی همدانی، باباطاهر، شیخ عین‌القضات و... توصیف می‌کند (مستوفی قزوینی، ۱۳۸۹: ۷۱). در نقشه سال ۱۲۳۰ از یازده آرامگاه و زیارتگاه نام برده شده (مهریار و دیگران، ۱۳۷۸: ۱۵۸) که عموماً در حاشیه هسته تاریخی شهر قرار داشتند. بنا بر اقوال تاریخی، «باغ‌ها و چشمه‌سارها و جویبارهای شهر و آب‌نماها و باغچه‌های معابر، آن را به بیشه‌زار شبیه ساخته بود» (زارعی، ۱۳۹۰: ۸۰). بافت تاریخی «پنج‌راه‌ویک محله همدان در عهد قاجار» (بیگلری، ۱۳۵۵: ۴۵) به تدریج با تغییر ساختار شهر دگرگون شد که اندیشه آن با احداث میدان‌ها و خیابان‌ها از آغاز انقلاب مشروطه (۱۳۲۴) و برپایی انجمن ولایتی و خصوصاً تأسیس شهرداری (۱۳۲۷) شکل گرفت (اذکایی، ۱۳۸۰: ۱۷۱). نقشه معاصر شهر به صورت شعاعی توسط گروه مهندسان آلمانی با پیروی از الگوی شهرسازی هوسمانی و با ساختار و پوسته‌ای تأثیر گرفته از سبک نئوباروک، در سال ۱۳۰۸ طراحی و بین سال‌های ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۳ اجرا شد. میدان مرکزی شهر به شعاع ۸۰ متر در نقطه مرکزی این ساختار شعاعی جای گرفت و یک کمربندی در فاصله حدود یک کیلومتری، شش خیابان را به یکدیگر متصل کرد (زارعی، ۱۳۹۰: ۶۹).

شکل ۴. میدان اصلی شهر همدان و بناهای پیرامون (مهندسان مشاور مرجان، ۱۳۷۴: ۳۰)

میدان پارک‌های مطالعه

چهار میدان مهم و تاریخی شهر که در این پژوهش مورد مطالعه قرار می‌گیرد شامل میدان امام (میدان مرکزی شهر)، میدان آرامگاه بوعلی، میدان آرامگاه باباطاهر و میدان امامزاده عبدالله است. مناظر تاریخی و موقعیت این چهار میدان بر روی نقشه قدیمی شهر (شکل ۵) مشخص شده است.

شکل ۵. موقعیت مکان‌های تاریخی بر روی نقشه سال ۱۲۹۸ از شهر همدان

میدان امام اکنون برخلاف گذشته به صورت میدانی پیاده است. آرامگاه بوعلی در سال ۴۲۸ ه.ق. در باغ وسیعی پشت باروی جنوبی شهر بنا شد (احقر، ۱۳۸۷: ۳۷) و تا اواسط قرن سیزدهم هجری، به صورت «بقعه آجری چهارگوش» (اذکایی، ۱۳۸۷: ۱۵) باقی ماند؛ بخش غربی آن، رود بین‌النهرین و درختان بسیار و محل تجمع مردم بود (مهاریار و دیگران، ۱۳۷۸: ۵۳). در دوره قاجار تجدید بنا شد و در ۱۳۲۹ از طرف انجمن آثار ملی به شکل امروزی پدید آمد (بحرالعلوم، ۱۳۵۵: ۴۶۳). آرامگاه باباطاهر به صورت برج هشت‌ضلعی آجری در قرن ششم خارج از حصار شهر بنا شد (احقر، ۱۳۸۷: ۳۸) که بر فراز تپه‌ای در موقعیت فعلی به صورت آرامگاه ساده و محقر، مرکز تجمع درویش بود (صابری همدانی، ۱۳۸۲: ۲۰۴). آرامگاه جدید در سال ۱۳۴۷ و میدان آن در ۱۳۵۰ جهت برگزاری جشن ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی احداث شد (سجاذاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۸۷). امامزاده عبدالله نیز بنای کوچک اما بااهمیت و مورد استقبال مردم بود (زارعی، ۱۳۷۵: ۸۷). این بنا به هنگام خیابان‌کشی و گسترش شهر، درون محوطه محصوره جای گرفت و بعدها به میدان تبدیل شد (همان: ۳۹۹). جدول ۳، موقعیت این چهار میدان در نقشه کنونی شهر و برخی خصوصیات آن‌ها را توصیف می‌کند.

جدول ۳. تصویر، نقشه و خصوصیات میدان پارک‌های مطالعاتی شهر همدان

نام میدان	چشم‌انداز	نقشه شهری	ویژگی‌ها
امام خمینی			سال تکمیل: ۱۳۰۸ موقعیت: بخش مرکزی شهر مساحت: ۲۰۰۹۶ مترمربع شکل: دایره قطر میدان: ۱۶۰ متر کارکرد: تاریخی - تجاری (پیاده)
بوعلی سینا			سال تکمیل: ۱۳۳۳ موقعیت: جنوب مرکزی شهر مساحت: ۴۳۱۱۵/۴۷ مترمربع شکل: بیضی قطر بزرگ میدان: ۲۸۲/۱۱ متر کارکرد: تفریحی - تجاری (سواره/ پیاده)

سال تکمیل: ۱۳۵۰ موقعیت: شمال غربی شهر مساحت: ۱۶۳۷۶۴/۵ مترمربع شکل: مربع ضلع میدان: ۴۳۵/۲۳ متر کارکرد: توریستی - تجاری (سواره/ پیاده)			آرامگاه باباطاهر
سال تکمیل: ۱۳۷۶-۱۳۷۰ موقعیت: شمال غربی شهر مساحت: ۱۵۰۰۹/۱۲ مترمربع شکل: بیضی قطر میدان: ۱۶۳/۵۳ متر کارکرد: زیارتی - عبادی (سواره/ پیاده)			امامزاده عبدالله

چمن‌های مطالعه

اولین فضاهای سبز همدان در مرکز بسیاری از محلات شهر در دوره قاجار شکل گرفت (اعتماد شیخ‌الاسلامی و مفیدی شمیرانی، ۱۳۹۸: ۷۰). میدان‌گاه سبز محله به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر ساختار کلی محلات شهر، در کانون این محله‌ها جای داشته و هنوز با اصطلاح «چمن» در میان مردم رواج دارد (آزنگ، ۱۳۸۷ الف: ۳۹). از اولین دلایل شکل‌گیری چمن، کارکرد ارتباطی آن بود (قراگوزلو، ۱۳۸۸: ۴۷). هم‌چنین بخش مهمی از تعاملات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهر به عهده این فضا بوده است (همان: ۴۸). چهار مرکز محله مهم با نام‌های حاجی، کلپا، کبابیان و مصلی در حال حاضر تقریباً به همان شکل اولیه باقی‌مانده‌اند.

از کارکردهای اجتماعی و اقتصادی موجود در این چمن‌ها، تجمع صبحگاهی کارگران ساختمانی و کشاورزی برای یافتن کار، نشستن مستمندان و فعالیت امنایی بود که کمک‌های خیرین را به مستمندان رسانده و نیز امانات مسافران را پس از بازگشت آنان تحویل می‌دادند (آزنگ، ۱۳۸۷ ب: ۸۹). هم‌چنین استقرار معرکه‌گیران، شعبده‌بازان و پهلوانان، پاتوق فعالیت عطاران و داروفروشان و خصوصاً تجمع دسته‌های عزاداری در ایام سوگواری‌های سالانه در حرکت به سوی میدان‌گاه سایر محلات شهر از دیگر کارکردهای چمن بود. کارکردهای فرهنگی و مذهبی شامل برگزاری مجالس ترحیم و نماز جماعت در مسجد چمن و گاهاً زیارت و دعاخوانی اهالی و نذرونیاز آنان در شب‌های جمعه و روزهای مذهبی در امامزاده چمن بود (فرشچیان و بلالی اسکویی، ۱۳۹۴: ۵۹). شکل ۶ موقعیت این محلات را در نقشه قدیمی شهر و برخی کارکردهای گذشته چمن‌ها و میدان پارک‌ها را نمایش می‌دهد.

شکل ۶. ۱. موقعیت میدان پارک‌های مطالعاتی ۲. موقعیت میدان پارک‌ها و محلات چهارگانه در نقشه ۱۳۳۶ (پیش از احداث میدان‌ها بوعلی، باباطاهر و امامزاده) ۳ و ۴. کارکرد گذشته چمن‌ها و میدان پارک‌ها (URL1,2)

دو گونه شکلی مراکز محله‌ای یا کانون محلات شامل مراکز خطی و متمرکز وجود داشت (قدکچی، ۱۳۸۷: ۲۳). چمن خطی در امتداد گذر اصلی شامل تعدادی مغازه، مسجد و دیگر فضاهای عمومی در محل تقاطع چند گذر محله واقع بود (شکل ۷- چمن حاجی). چمن متمرکز، میدانچه‌ای بود که در محل تقاطع گذرهای اصلی یا در کنار مهم‌ترین معبر هر محله جای داشت (شکل ۷- چمن کبابیان، کلپا و مصلی). بخش میانی محوطه چمن، محل حوض آب، چاه، چشمه و قنات، چمن کاری و گل کاری بود و در اطراف آن مسجد، حمام، زیارتگاه، سقاخانه و چند مغازه برای تأمین مایحتاج روزانه مردم محله احداث می‌شد (جامه بزرگ و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۰۷). تعدد، تنوع و گستره چمن‌ها در ساختار شهری، بیانگر کارکرد اجتماعی، اقتصادی و تفریحی آن‌هاست که حتی امروز هم برخی از آن‌ها باقی‌مانده و مورد استفاده قرار می‌گیرد (مهندسین مشاور توسعه خانه‌سازی ایران، ۱۳۷۱: ۹۸).

یافته‌ها

ارزیابی کیفی میدان‌ها و چمن‌های مورد مطالعه

مشاهده و بررسی میدانی نمونه‌ها داده‌هایی را در خصوص کاربری‌های درونی و پیرامونی چمن‌ها و میدان پارک‌ها، دسترسی، هندسه، رنگ و جنس مصالح کف و جداره‌ها، امکانات فضا از قبیل مبلمان و پارکینگ و نیز تک‌دانه‌های ارزشمند را به دست داد. همچنین مساحت چمن‌ها، تعداد و سطح گونه‌های عملکردی موجود در آن‌ها (آموزشی- تجمع و تفریح- خرید- عبادت) از طریق مشاهده میدانی و مقایسه با اطلاعات اداره کل راه و شهرسازی استان همدان حاصل شد. شکل ۷ در ارتباط با چمن‌ها نوع کاربری، دسترسی، هندسه و تصاویری از نمونه‌های مطالعاتی را نشان داده و جدول ۴ مساحت مراکز فعالیتی پیرامونی چمن‌ها، مساحت چمن و نسبت آن با مساحت ابنیه مسکونی و نیز کل محله را ارائه می‌دهد. در این تحلیل، تمرکز ترکیبی از فعالیت‌های اختیاری، اجتماعی و اجباری مورد توجه قرار گرفته است.

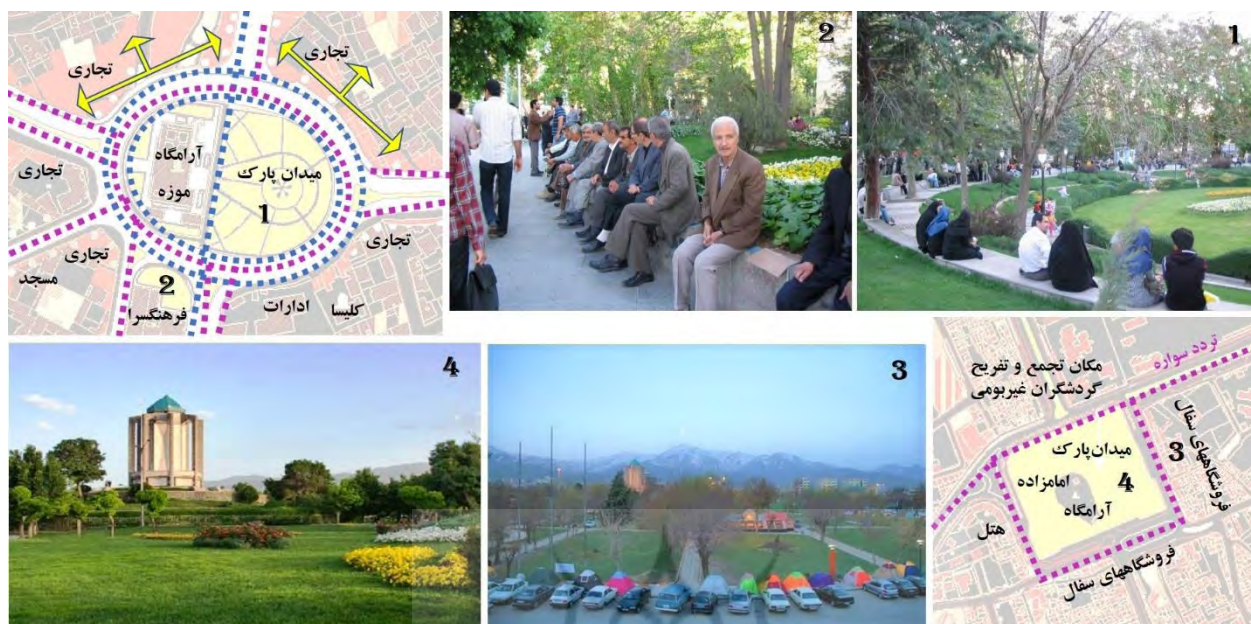
شکل ۷. ساختار هندسی و کاربری‌های غالب چمن محله‌های مورد مطالعه

جدول ۴. مقایسه تعداد و مساحت مراکز فعالیت‌های عمومی در اطراف چمن محله‌های مورد مطالعه

نام محله‌ها	عبادت (فعالیت اجتماعی)		خرید (فعالیت اجباری)		تجمع و تفریح (اختیاری)		آموزش (فعالیت اجباری)	
	تعداد	مساحت	تعداد	مساحت	تعداد	مساحت	تعداد	مساحت
محله کلبا	۱	۴۲۳/۷۸	۸	۴۴۲۸/۷۹	۰	۰	۱	۳۸۵/۲۴
محله کبایان	۱	۱۸۸۳/۸۲	۶	۱۷۹۹/۳۲	۱	۴۳۰/۱۴	۰	۰
محله مصلی	۲	۵۴۴/۷۱	۱۰	۲۴۳۴/۶۱	۱	۲۱۲/۸۵	۱	۲۰۸/۶۳
محله حاجی	۰	۰	۱۸	۴۳۱۲/۲۸	۳	۷۱۸/۷۱	۰	۰
نسبت سطح چمن به کل محله و اینبیه عمومی پیرامون چمن به اینبیه مسکونی محله								
	چمن محله	اینبیه عمومی در اطراف چمن	اینبیه مسکونی محله	مساحت کل محله				
محله کلبا	۵۰۱۵/۹۲	۵۳۳۷/۸۱	۳۴۲۰۹۶/۹۵	۳۵۳۳۵۰/۶۸				
محله کبایان	۴۰۲۰/۳۶	۴۱۱۳/۲۸	۱۰۸۹۱۴/۱۸	۱۱۷۰۴۸/۸۲				
محله مصلی	۳۳۹۹/۸	۳۴۰۰/۸	۱۴۱۲۸۴/۲۳	۱۴۸۰۸۴/۸۳				
محله حاجی	۶۰۲۲/۴۵	۵۰۳۰/۹۹	۱۴۱۷۰۱/۸۶	۱۵۲۷۵۵/۳				

بررسی میدانی نمونه‌های میدان پارک، تنوع کاربری‌ها و فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و تفریحی و عوامل طبیعی و مصنوع موجود در آن‌ها، شکل اینبیه پیرامونی، میزان محصوریت میدان و نیز شکل هندسی مورد بررسی قرار گرفت. به‌علاوه از طریق مصاحبه‌های کوتاه (به‌ویژه با سالخوردگان) توصیفی از عناصر خاطره‌انگیز، نمادها و نشانه‌ها و همچنین کاربری‌ها و اینبیه پیشین غیر موجود، عناصر طبیعی و مصنوع کهن‌سال و رویدادهای اجتماعی کنونی و پیشین گردآوری شد. شکل ۸ برخی کاربری‌های درونی و پیرامونی و فعالیت‌های مرتبط را در ۲ نمونه مطالعاتی از میدان پارک‌ها (میدان آرامگاه بوعلی و آرامگاه باباطاهر) معرفی می‌کند و جدول ۵ به مقایسه میدان‌ها و چمن‌ها به لحاظ عناصر موجود در آن‌ها

و اثرگذاری این عناصر بر مانایی مکان‌ها می‌پردازد. این جدول که اطلاعات آن تلخیصی از گردآوری داده‌ها در جریان مشاهدات میدانی و مصاحبه‌های کوتاه است، نمونه‌های مطالعاتی را از سه بعد شکل، فعالیت و معنا مورد مقایسه قرار می‌دهد.

شکل ۸. پاتوق گردشگران شهری (۱) و پاتوق دائمی سالمندان (۲) درون و حاشیه میدان آرامگاه بوعلی و پاتوق گردشگران خارج شهری در میدان باباطاهر (۳ و ۴)

جدول ۵. عوامل اصلی و زیر عوامل مؤثر در مانایی میدان‌ها و چمن‌ها

شکل مکان:	عوامل اصلی:	عوامل طبیعی / مناظر پیرامونی و درونی / نظم و انسجام / هندسه و پیکربندی / جنس، مصالح و رنگ سطوح / امکانات و مبلمان / محصوریت و استقلال	زیر عوامل	نمونه
امام	مساحت بسیار زیاد - ساختمان‌های پیرامونی تاریخی و با هویت - کمبود درختان - عدم محصوریت - آب‌نما و چمن	وسعت بسیار زیاد - درختان کهن‌سال - مبلمان مناسب میدان - سطح وسیع چمن - اختلاف سطوح و مناظر متنوع	باباطاهر	
میدان‌ها	مساحت زیاد - محصوریت از طریق درختان، درختچه و نرده - عمق میدان نسبت به خیابان - پیروی از ضوابط ارتفاعی نماها	مساحت متوسط - نیمه محصور - فاقد فضای سبز و درخت	امامزاده	
چمن‌ها	درختان کهن‌سال - محصوریت از طریق اینبه - هم نواختی شکلی ساختمان‌های پیرامونی - تک‌دانه‌های بالارزش تاریخی	درختان کهن‌سال - وحدت شکلی جداره‌های پیرامونی	حاجی	
کیابیان	وحدت منظر ساختمان‌های پیرامون - محصوریت	هم نواختی شکلی ساختمان‌های آجری پیرامون	مصلی	
فعالیت مکان:	عوامل اصلی:	حضور مردم و تجمع پذیری / رویدادهای اجتماعی / ملاحظات ترافیکی / ایمنی و آسایش صوتی / دسترسی‌ها / تنوع کاربری‌های پیرامونی و درونی / نظارت و امنیت	زیر عوامل	نمونه
میدان‌ها	نزدیکی به بازار اصلی شهر - دسترسی اصلی به محلات شهر - فقدان کاربری حوزه درونی - امکان نشستن، نظاره و استراحت - دسترسی آسان شبکه شعاعی - کاربری‌های متنوع	ترافیک گزری اندک - تنوع کاربری درونی - بازدید از آرامگاه - زیارت امامزاده - تفریح خانوادگی - بازدید گردشگران - جذابیت کاربری پیرامونی - فروش سوغاتی و سفال - درشکه سواری	باباطاهر	
بوعلی	تنوع و تعدد کاربری‌های خرد درون میدان شامل بازدید از آرامگاه - دست‌فروشی - ملاقات - نشستن دوستانه و خانوادگی.	ترافیک گزری اندک - آرامش شنیداری و بصری - هم نواختی فعالیتی درون میدان به‌منظور زیارت و پیرامون میدان با عملکرد کمتر تجاری و بیشتر اداری - مسکونی -	امامزاده	

آموزشی	
کلپا	برگزاری مراسم آیینی و دینی - استراحت عصرگاهی
چمن‌ها	دسترسی سواره به حوزه‌های پیرامونی - تنوع کاربری‌های پیرامونی - استراحت عصرگاهی
کبابیان	ملاقات سالخوردگان - ملاقات‌های خانوادگی
معنای مکان:	عوامل اصلی: منحصر به فرد بودن / قدمت و پیشینه تاریخی / خاطره‌انگیزی / تشخیص مکانی، اهمیت و اعتبار / عناصر شاخص، نماد و نشانه / پذیرش عمومی
نمونه	زیر عوامل
امام	نماد تاریخی - قدمت بناهای پیرامون - حضور چندباره شهروندان در طول هفته - منحصر به فرد بودن جداره‌های پیرامونی
میدان‌ها	نمادین بودن - عناصر طبیعی تاریخی از قبیل رودخانه - پاتوق سالخوردگان و جوانان - لانه داشتن سارها بر درختان کهن سال
بوعلی	جایگاه مذهبی - توجه و رسیدگی و تجدید بنا - نماد مذهبی شهر - تشخیص مکانی، تقدس و اعتبار
کلپا	نمادین بودن به لحاظ تاریخی - خاطره‌انگیزی - دارای نماد عبادی
چمن‌ها	کبابیان
کلپا	حاجی
کبابیان	مصلی

ارزیابی کمی تردد پیاده در میدان‌ها و چمن‌های مورد مطالعه

در این مرحله از تحقیق سعی بر آن بود تا مقادیر عددی حضور کاربران در فضاهای شهری مطالعاتی با داده‌های کیفی مربوط به انگیزه‌ها و دلایل حضور پذیری در جدول ۴ مقایسه و تکمیل گردد. از این‌رو در مقایسه میدان‌ها و چمن‌های مورد مطالعه، میزان ورود افراد پیاده به فضاهای مورد نظر در یک روز عادی در بازه زمانی ۲۱ ساعته در ۱۹ اردیبهشت ۱۴۰۱ (۹ می ۲۰۲۲) شمارش شده است. در تکنیک شمارش دروازه‌ای^۱ تعداد ورود به فضا از یک دروازه و تعداد خروج از آن بیانگر میزان حرکت در فضای شهری مورد نظر است (گل و سوار، ۱۳۹۵: ۳۱۵). تفاضل این دو در هر بازه زمانی، تعداد افرادی را نشان می‌دهد که در آن واحد زمانی در فضا حضور دارند. اگر تعداد افراد حاضر در یک فضا با فضای دیگری در واحد زمانی معین برابر باشد، تفاوت در تعداد عبور از دروازه نشانگر تفاوت در شاخص‌هایی چون کیفیت حضور و تنوع فعالیت فضا است. جدول ۶ مقادیر میانگین ورود به هر فضای نمونه را بر حسب تعداد نفر در ساعت (P.P.H) ارائه می‌دهد.

جدول ۶. مقایسه مجموع تردهای پیاده در نمونه‌های مطالعه با تکنیک شمارش دروازه‌ای (P.P.H)

فضای شهری	میدان پارک‌ها			چمن‌ها		
	امام	بوعلی	باباطاهر	امامزاده	کلپا	کبابیان
نقش ترافیکی	پیاده	سواره	سواره	سواره	سواره	سواره
عملکرد غالب	تجاری	تجاری	خدماتی	مسکونی	مسکونی	مسکونی
معبور اصلی	۶	۵	۳	۴	۲	۲
معبور فرعی	۰	۲	۴	۰	۳	۳
رتبه در تعداد ورود	۱	۲	۳	۴	۳	۲
حدود میانگین ورود	۴۰۰۰ نفر	۲۵۰۰ نفر	۱۷۰۰ نفر	۱۳۵۰ نفر	۳۰۰ نفر	۷۰۰ نفر

بررسی حجم تردد پیاده نشان می‌دهد بیشترین تردد پیاده در بین میدان پارک‌های مطالعه در میدان امام جریان دارد و پس از آن میدان آرامگاه بوعلی، باباطاهر و امامزاده در مراتب بعدی حرکت‌های پیاده قرار می‌گیرند. همچنین در بین چمن‌ها بیشترین تردد پیاده در چمن کبایان و کمترین تردد در چمن مصلی جریان دارد. چمن حاجی و کلپا در مراتب میانی حجم تردد قرار دارند.

ارزیابی تطبیقی مانایی مکان در میدان‌ها و چمن‌های مورد مطالعه

از آنجا که هدف تحقیق، یافتن تشابهات در علل مانایی مکان‌های نمادین سبز و نیز علل حضور پذیری بالای آن‌ها و همچنین دریافت مؤثرترین عوامل در مانایی مکان‌های مطالعاتی است؛ لذا جهت ارزیابی تطبیقی، ابزار پرسشنامه و تکنیک تحلیل شکاف به کار گرفته شد. به این ترتیب که با انتخاب ۱۹ گویه، بررسی مقایسه‌ای شکل فضا (۸ گویه)، فعالیت فضا (۶ گویه) و معنای فضا (۵ گویه) در دو دسته نمونه‌های مطالعاتی (چمن - میدان پارک) با پرسش از ۳۵۴ نفر از شهروندان که شناخت کامل و سابقه حضور در چمن‌ها و میدان پارک‌های مطالعه را داشتند، انجام گرفت. جدول ۷ نتایج تحلیل شکاف به کمک آزمون T دونمونه‌ای مستقل را نشان می‌دهد.

جدول ۷. نتایج تحلیل شکاف به کمک آزمون T دونمونه‌ای مستقل

ردیف	گویه‌ها	میانگین (Mean)		تفاضل	ضریب همبستگی Correlation ( )	میانگین (Mean)	t	Sig (2- tailed)
		میدان	چمن					
Pair 1	تنوع عوامل طبیعی	۳/۷۷	۳	۰/۷۷	۰/۲۱۵	۰/۷۶۷	۴/۰۵۲	۰/۰۰۰
Pair 2	منظر پیرامونی و چشم‌انداز	۳/۳	۲/۸۵	۰/۴۵	۰/۲۲۵	۰/۴۵	۲/۱۹۵	۰/۰۳۲
Pair 3	محصوریت و استقلال فضا	۲/۵۵	۳/۸۷	۱/۳۲	۰/۲۹۹	-۱/۳۱۷	-۸/۲۱۳	۰/۰۰۰
Pair 4	هندسه و پیکربندی	۲/۳	۳/۰۲	۰/۲۸	۰/۳۴	۰/۲۸۳	۱/۶۸۴	۰/۰۹۷
Pair 5	جنس، مصالح و رنگ سطوح	۲/۹۲	۲/۵۳	۰/۳۹	۰/۵۳۱	۰/۳۸۳	۲/۵۴۷	۰/۰۱۳
Pair 6	امکانات و مبلمان فضا	۳/۸۳	۲/۳۲	۱/۵۱	۰/۴۶۱	۱/۵۱۷	۱۰/۰۲۸	۰/۰۰۰
Pair 7	نظم و انسجام فضا	۲/۹۵	۳/۳۸	۰/۴۳	۰/۴۰۱	-۰/۴۳۳	-۲/۷۳۷	۰/۰۰۸
Pair 8	اندازه و ابعاد فضا	۳/۸	۲/۲۸	۱/۵۲	۰/۵۰۸	۱/۵۱۷	۱۱/۷۵	۰/۰۰۰
Pair 9	ملاحظات ترافیکی	۲/۸۵	۳/۳۷	۰/۵۲	۰/۳۳۴	-۰/۵۱۷	-۲/۹۴۵	۰/۰۰۵
Pair 10	ایمنی و آسایش صوتی	۱/۹۳	۳/۹۵	۲/۰۲	۰/۵۳۹	-۲/۰۱۷	-۱۵/۱۰۹	۰/۰۰۰
Pair 11	دسترسی‌ها	۳/۸۸	۳/۳۸	۰/۵	۰/۴۷	۰/۵	۳/۳۴۷	۰/۰۰۱
Pair 12	تنوع کاربری‌های پیرامونی	۴/۲۲	۳/۰۵	۱/۱۷	۰/۳۲۳	۱/۱۶۷	۶/۶۶۹	۰/۰۰۰
Pair 13	تنوع کاربری‌های درونی	۳/۱۸	۲/۶۷	۰/۵۱	۰/۵۱۶	۰/۵۱۷	۳/۴۱۶	۰/۰۰۱
Pair 14	منحصربه‌فرد بودن	۴/۰۷	۳/۶۳	۰/۴۴	۰/۴۴	۰/۴۳۳	۳/۱۵۶	۰/۰۰۳
Pair 15	قدمت و پیشینه تاریخی	۲/۹۵	۴/۲	۱/۲۵	۰/۳۰۹	-۱/۲۵	-۷/۵۴۲	۰/۰۰۰
Pair 16	خاطره‌انگیزی	۳/۹	۴/۱۲	۰/۲۲	۰/۴۶۶	-۰/۳۱۷	-۱/۵۶۱	۰/۱۳۴
Pair 17	اهمیت و اعتبار	۴/۰۷	۳/۲	۰/۸۷	۰/۵۴۹	۰/۸۶۷	۶/۰۳۸	۰/۰۰۰
Pair 18	نمادها و نشانه‌ها	۴/۱	۲/۷۲	۱/۳۸	۰/۳۸۳	۱/۳۸۳	۸/۹۷	۰/۰۰۰
Pair 19	پذیرش عمومی	۳/۵۷	۴/۱	۰/۵۳	۰/۲۲۳	-۰/۵۳۳	-۳/۲۵۷	۰/۰۰۲

بررسی مقادیر میانگین پاسخ‌ها برای میدان پارک‌ها نشان می‌دهد که ایمنی و آسایش صوتی (۱/۹۳)، کم‌اثرترین و تنوع کاربری‌های پیرامونی (۴/۲۲) اثرگذارترین عامل بر حضور پذیری شهروندان است. در مقابل، مقادیر میانگین پاسخ‌ها درباره چمن‌ها، اندازه و ابعاد فضا (۲/۲۸) را درجه آخر اهمیت و قدمت و پیشینه تاریخی (۴/۲) را اولویت اول در میان

شاخص‌های مانایی مکان معرفی می‌کند. این نتایج نشان می‌دهد که فعالیت فضا عامل مهم‌تری در انتخاب میدان‌ها توسط شهروندان است؛ درحالی‌که معنای فضا در حضور پذیری چمن‌های مطالعه نقش مهم‌تری داشته است. بررسی مقدار میانگین سایر گویه‌ها این نتیجه را تأیید می‌کند. به‌عنوان مثال عواملی چون خاطره‌انگیزی و پذیرش عمومی چمن‌ها (گویه‌های معنایی) دارای بیشترین مقادیر و عناصر شکل فضا از قبیل چشم‌انداز، مصالح و رنگ، میلمان و امکانات از کمترین مقادیر در چمن‌ها برخوردارند. به عبارتی از دیدگاه شهروندان، شکل فضایی چمن‌ها نقش زیادی در مانایی آن‌ها ایفا نکرده بلکه معنای مکان چون خاطره، پذیرش جمعی و قدمت و پیشینه، عامل علاقه عموم اجتماع به حضور در آن است. نگاهی به سایر مقادیر میانگین میدان‌ها نشان می‌دهد که به‌غیراز شاخص پیشینه (تنوع کاربری)، سایر شاخص‌های اثرگذار، به معنای مکان وابسته‌اند که شامل منحصربه‌فردی، اهمیت و اعتبار و نمادها و نشانه‌ها (۴/۰۷، ۴/۰۷ و ۴/۱) است. در مقابل، ارقام کمینه عمدتاً خصوصیات شکلی فضا از قبیل نظم و انسجام و محصوریت و استقلال را شامل می‌شود که میدان‌ها از نظر شهروندان بهره کمتری از آن دارند. به‌این ترتیب نتایج تحلیل شکاف نشان می‌دهد که در هر دو گونه مطالعاتی معنای مکان نقش مهم‌تری در مانایی ایفا نموده؛ اما به‌طور خاص شاخص فعالیت تنوع کاربری بالاترین اثر را بر کیفیت مکانی پارک‌ها گذارده است. همچنین پیشینه اختلاف مقادیر به ایمنی و آسایش صوتی (۲/۲) و کمینه آن به خاطره‌انگیزی (۰/۲۲) مربوط است. به‌بیان دیگر میان دو گونه مطالعاتی به لحاظ ایمنی و آسایش، بیشترین شکاف و از جنبه خاطره‌انگیز بودن کمترین شکاف وجود دارد. از سویی مقادیر همبستگی، شاخص اهمیت و اعتبار (۰/۵۴۹) را در حد پیشینه و تنوع عوامل طبیعی (۰/۲۱۵) را در حد کمینه قرار می‌دهد. به این معنا که عوامل طبیعی در میدان پارک‌ها و چمن‌ها بیشترین تفاوت را با یکدیگر دارند اما اهمیت و اعتبار هر دو گونه در نزد شهروندان به‌طور مشابه بالاست. در اینجا نیز معنای مکان در کاهش شکاف میان گونه‌های مطالعاتی نقش مهم‌تری ایفا می‌کند. بررسی دقیق‌تر مقادیر همبستگی نشان می‌دهد که شکاف بیش از همبستگی میان گونه‌ها نمود یافته است. به عبارتی ضرایب همبستگی از ارقام پایینی برخوردارند؛ به‌طوری‌که ضرایب از حد میانه تجاوز نکرده و این به دلیل تفاوت‌های بارز میان شکل و مساحت فضا، مقیاس و تنوع کاربری‌ها و قدمت هریک از گونه‌ها و نیز تمایز کاربران این دو گونه فضایی است.

نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تشابهات در علل مانایی مکان‌های نمادین سبز شهر همدان و نیز علل حضور پذیری بالای آن‌ها در عین مخاطرات ترافیکی عمدتاً وابسته به عوامل معنایی است. این معنای در چمن‌ها به قدمت و پیشینه تاریخی و در میدان پارک‌ها به عناصر شاخص، نمادها و نشانه‌ها و منحصربه‌فردی و در هر دو به اهمیت و اعتبار آن‌ها وابسته است. از دیگر تشابهات در علل حضور پذیری چمن‌ها و میدان پارک‌ها که با بررسی مقادیر بالای ضرایب همبستگی حاصل می‌شود، عبارت از عوامل شکلی شامل جنس مصالح و رنگ سطوح و اندازه و ابعاد فضاست. بررسی ارقام مربوط به مساحت چمن‌ها (جدول ۴) و شمارش دروازه‌ای (جدول ۶) نشان می‌دهد که مساحت بیشتر چمن‌های کبایان و حاجی در عین کاربری‌های متنوع (شکل ۸) به حضور پذیری بیشتر آن‌ها در قیاس با چمن‌های مصلی و کپا منجر شده و همچنین دو میدان امام و آرامگاه بوعلی که از ایمنی و آسایش صوتی و تنوع کاربری‌های درونی بیشتری در مقایسه با دو نمونه دیگر برخوردارند، شاخص شمارش دروازه‌ای بالاتری را نشان می‌دهند. ایمنی و آسایش صوتی در میدان پارک بوعلی ناشی از عمق میدان نسبت به خیابان و محصوریت با درختان و عوامل طبیعی بوده و در میدان امام حاصل از نقش ترافیکی پیاده آن است. با این حال در میان دو گونه مطالعاتی، چمن‌ها مقدار بیشتری از این شاخص را دارا

هستند. به این معنا که چمن‌ها ایمنی و آسایش صوتی بالاتری دارند. (پاسخ سؤال اول تحقیق)

مقادیر خروجی در قیاس میان چمن و میدان پارک بیانگر آن است که شاخص‌های شکل فضا شامل عوامل طبیعی، چشم‌انداز بصری و محصوریت و استقلال، شکاف بیشتری به لحاظ اثرگذاری بر مانایی ایجاد کرده است؛ به‌گونه‌ای که دو شاخص اول در میدان پارک و شاخص سوم در چمن‌ها شرایط مطلوب‌تری را داراست. در میان شاخص‌های معنایی، پذیرش عمومی و پس‌از آن خاطره‌انگیزی به افزایش شکاف منجر شده؛ چراکه چمن‌های قدیمی در این دو وجه ارزش مقداری بالاتری دارند. در میان شاخص‌های فعالیتی، ایمنی و آسایش صوتی شکاف بیشتری میان چمن‌های قدیمی و میدان پارک‌های جدید برقرار کرده که ناشی از غلبه خودرو بر انسان به‌ویژه در محیط پیرامونی دو میدان آرامگاه بوعلی و امامزاده و از موانع حضور پذیری در آن‌هاست؛ هرچند کیفیات فضای درونی آن‌ها عامل مذکور را تعدیل کرده است. (پاسخ سؤال دوم تحقیق)

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

منابع

- آزنگ، نصرالله. (۱۳۸۷ الف). *نام‌های کوچه‌ها، محله‌ها و خیابان‌های قدیمی همدان*. فصلنامه فرهنگ مردم، ۷(۲۶)، ۴۶-۳۸.
- آزنگ، نصرالله. (۱۳۸۷ ب). *چمن‌های محلات همدان*. فصلنامه فرهنگ مردم، ۷(۲۶)، ۸۵-۸۴.
- احقر، منوچهر. (۱۳۸۷). *پیشینه تاریخی و آثار باستانی همدان*. همدان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان.
- احمدی، حسن و مهرجو، مهرداد. (۱۴۰۱). بررسی اهمیت احساس امنیت در کیفیت فضاهای شهری و عوامل مؤثر بر آن مطالعه موردی: پیاده راه مرکزی شهر همدان و محلات پیرامون. *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۵۴(۳)، ۱۰۵۸-۱۰۳۷. Doi: 10.22059/jhgr.2021.318827.1008252
- اذکایی، پرویز. (۱۳۸۰). *همدان‌نامه: بیست گفتار درباره مادستان، همدان: مادستان*.
- اذکایی، پرویز. (۱۳۸۷). *همدان در یک نگاه*. فصلنامه فرهنگ مردم، ۷(۲۶)، ۲۱-۱۲.
- اعتماد شیخ‌الاسلامی، سیده فائزه و مفیدی شمیرانی، سید مجید. (۱۳۹۸). تحلیل محلات بومی ایران از منظر معماری شیعی نمونه موردی: محله‌های بومی شهر همدان. *پژوهش‌های معماری اسلامی*، ۷(۲۴)، ۷۸-۵۷.
- باقری، سیده مریم؛ نصر، طاهره؛ حیدری، علی‌اکبر و تقی‌پور، ملیحه. (۱۴۰۱). بررسی تأثیر کیفیت پیوستگی در فضاهای داخلی بازارها بر میزان حضور پذیری (مطالعه موردی: بازارهای سنتی کلان‌شهر شیراز). *تحقیقات جغرافیایی*، ۳۷(۳)، ۳۶۹-۳۷۹.
- بیگلری، اسفندیار. (۱۳۵۵). *بازارهای ایران*. نشریه هنر و معماری، ۳۴(۳۳)، ۴۹-۳۹.
- بحرالعلمی، حسین. (۱۳۵۵). *کارنامه انجمن آثار ملی از آغاز تا ۲۵۳۵ شاهنشاهی*. تهران: انجمن آثار ملی.
- جامه بزرگ، زهرا؛ آراز نجفی، زرین فخارزرین و حیدری‌باباکمال، یدالله. (۱۳۹۹). بررسی سازمان فضایی و کالبدی محله‌های تاریخی شهر همدان در دوره قاجار و تأثیر آن‌ها بر توسعه روابط اجتماعی. *مطالعات باستان‌شناسی ایران*، ۴(۱۴)، ۲۰۳-۲۲۲. <http://dx.doi.org/10.30699/PJAS.4.14.203>

- جکسن، ویلیامز و والتاین، آبراهام. (۱۳۸۸). سفرنامه جکسن (ایران در گذشته و حال). ترجمه منوچهر امیری و فریدون بدره‌ای، تهران: علمی و فرهنگی.
- حق پرست، فرزین؛ آصفی، مازیار و ابی‌زاده، الناز. (۱۳۹۸). تأثیر مؤلفه‌های هویت مکان بر حس تعلق به مکان؛ مطالعه بازار تاریخی تبریز. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، ۳۴(۳)، ۳۰۴-۳۱۲.
- حیدری، محمدتقی و محمدی، شهرام. (۱۳۹۹). مطلوبیت بخشی پیاده راه‌های شهری مطالعه موردی: پیاده راه سبزه میدان شهر زنجان. *جغرافیا*، ۱۸(۶۵)، ۶۸-۸۲. <https://doi.net/20.1001.1.27172996.1399.18.2.6.3>
- راپاپورت، آموس. (۱۳۹۲). *معنی محیط ساخته شده: رویکردی در ارتباط غیرکلامی*. ترجمه فرح حبیب، تهران: سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
- رضازاده، راضیه. (۱۳۸۱). طراحی شهری زمان؛ سرعت و ضرباهنگ زندگی شهری. مدیریت شهری، ۹، ۶۳-۵۴.
- رفیعیان، محسن؛ رفیعیان، مجتبی و بمانیان، محمدرضا. (۱۳۹۸). تحلیلی بر کیفیت معنای مکان با تأکید بر مکان‌های عمومی شهر یزد. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۱(۲)، ۴۲۸-۴۱۱. <https://doi.org/10.22059/jhgr.2017.225301.1007389>
- رلف، ادوارد. (۱۳۹۷). *مکان و بی‌مکانی*. ترجمه محمدرضا نقصان محمدی، کاظم ماندگاری و ظهیر متکی، تهران: آرمان شهر.
- زارعی، محمدابراهیم. (۱۳۷۵). *امامزاده یحیی*. فصلنامه فرهنگ همدان، ۶(۲۳ و ۲۴)، ۸۵-۹۱.
- زارعی، محمدابراهیم. (۱۳۹۰). ساختار کالبدی- فضایی شهر همدان از آغاز دوره اسلامی تا پایان دوره قاجار بر اساس مدارک و شواهد موجود. *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، ۱۱(۱)، ۸۲-۵۷.
- زیته، کامیلو. (۱۳۹۵). *ساخت شهر بر اساس مبانی هنری*. ترجمه فریدون قریب، تهران: دانشگاه تهران.
- سجادزاده، حسن؛ اردلان، مهسا و مهدوی ضیاء، انیس. (۱۳۹۷). عوامل مؤثر بر تحولات ساختاری و توسعه کالبدی شهر همدان با تأکید بر نقش دروازه‌ها و راه‌های شهری، مجموعه مقالات چهارمین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، اداره کل سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری استان همدان، همدان، چنار. ۴۰۸-۳۸۵.
- صابری همدانی، احمد. (۱۳۸۲). *تاریخ مفصل همدان*. جلد اول، قم: شاکر.
- صبوچی، عفت؛ مسعود، محمد و مرادی چادگانی، داریوش. (۱۳۹۸). تداوم مکان درگذر زمان در تعامل با انسان. *صفه*، ۲۹(۲): ۹۵-۱۱۶.
- فرشچیان، امیرحسین و بلالی اسکویی، آریتا. (۱۳۹۴). نمود هندسه ادراکی بر سیر تکامل شهر ایرانی در ادوار مختلف شهرسازی مطالعه موردی: شهر همدان. *مطالعات شهری*، ۱۵(۱)، ۶۸-۵۳.
- قدکچی، اسماعیل. (۱۳۸۷). درآمدی بر نقش تاریخی محلات. *فصلنامه فرهنگ مردم*، ۷(۲۶): ۳۷-۲۲.
- قراگوزلو، غلامحسین. (۱۳۸۸). *هگمتانه تا همدان (سرگذشت قرن‌ها در قدیمی‌ترین شهر ما)*. تهران: اقبال.
- قلعه‌نویی، محمود و جبل‌عاملیان، نیلوفر. (۱۳۹۷). شناسایی مؤلفه‌های زمانی مؤثر در طراحی شهری حضورپذیر. *صفه*، ۲۸(۸۳): ۷۸-۵۹.
- کریر، راب. (۱۳۹۶). *فضای شهری*. ترجمه خسرو هاشمی‌نژاد، اصفهان: خاک.
- گروته، هوگو. (۱۳۶۹). *سفرنامه گروته*. ترجمه مجید جلیلود، تهران: مرکز.
- گل، یان. (۱۳۹۲). *شهر انسانی*. ترجمه علی غفاری و لیلا غفاری، تهران: علم معمار.
- گل، یان و سوار، بریجیت. (۱۳۹۵). *چگونه زندگی همگانی را مطالعه کنیم؟*. ترجمه مصطفی بهزادفر، محمدرضایی

ندوشن و احمدرضایی ندوشن، تهران: علم معمار.

مستوفی قزوینی، حمدالله. (۱۳۸۹). *نزهة القلوب*. تصحیح گای لسترنج، تهران: اساطیر.

معتقد، محمد و سجاذزاده، حسن. (۱۴۰۰). نقش کیفیت محیطی بر دل‌بستگی به مکان در فضا‌های شهری (مطالعه موردی: میدان مرکزی شهر همدان). *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۵۳(۲)، ۵۹۹-۶۱۶.
<https://doi.org/10.22059/jhgr.2020.287049.1007991>

مهریار، محمد و دیگران. (۱۳۷۸). *اسناد تصویری شهر ایران دوره قاجاریه*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه) و دانشگاه شهید بهشتی.

مهندسین مشاور توسعه خانه‌سازی ایران. (۱۳۷۱). *طرح محور فرهنگی تاریخی همدان*. اداره کل مسکن و شهرسازی همدان.

مهندسان مشاور مرجان. (۱۳۷۴). *طرح جامع همدان، تلخیص عبدالحمید اشراق*. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.

نوربرگ شولتز، کریستیان. (۱۳۹۲). *روح مکان: به‌سوی پدیدارشناسی معماری*. ترجمه محمدرضا شیرازی، تهران: رخ‌داد نو.

References

- Ahmadi, H. & Mehrjou M. (2022). Investigating the importance of the feeling of security in the quality of urban spaces and its effective factors; Case study of the central sidewalk of Hamedan and surrounding neighborhoods. *Human Geography Research*, 54(3), 1037-1058.
 Doi: 10.22059/jhgr.2021.318827.1008252 [In Persian]
- Altman, I., & Low, S. M. (2012). Place Attachment, Volume 12 of Human Behavior and Environment, *Springer Science & Business Media*.
- Azhang, N. (2018a). the Names of Alleys, Neighborhoods and Old Streets of Hamadan. *Farhang Mardom Quarterly*, 7(26), 46-38. [In Persian]
- Azhang, N. (2007b). Hamadan Neighborhood Lawns. *Farhang Mardom Quarterly*, 7(26), 85-84. [In Persian]
- Ahghar, M. (2009). *Historical Background and Ancient Works of Hamedan*. Islamic Azad University Publication. Hamedan Branch, Hamedan. [In Persian]
- Azkaei, P. (2002). *Hamedan Name: Twenty Words about Madestan*. Madestan Publication. Hamedan. [In Persian]
- Azkaei, P. (2017). *Hamedan in a Glance*. People's Culture Quarterly, 7(26), 12-21. [In Persian]
- Bagheri, S. M., Nasr, T., Heydari, A. A., & Taghipour, M. (2022). Investigating the Effect of the Quality of Connectivity in the Interior Spaces of the Markets on the Attendance Rate (Case Study: Traditional Markets of Shiraz Metropolis). *Geographical Research*, 37(3), 1-14. [In Persian]
- Bahrol-Oloomi, H. (1977). *Record of the Association of National Artifacts from the beginning to 2535 Shahshahi*. Association of National Artifacts Publication, Tehran. [In Persian]
- Biglari, E. (1977). *Iranian Markets*. Art and architecture magazine, (34-33), 49-39. [In Persian]
- Canter D. (1977). *The Psychology of Place*, The Architectural Press Ltd, London.
- Carmona, M., Heath, T. O. T., & Tisdell S. (2010). *Public spaces urban spaces: the dimensions of urban design*. Architectural Press, Oxford.
- Carrier, R. (2016). *Urban Space*, Translated by Hasheminejad, K., Khak Publication, Isfahan. [In Persian]
- Castello, L. (2016). *Rethinking the Meaning of Place Conceiving Place in Architecture-Urbanism*. Routledge.
- Cheung, L.T.O., & Hui, D. L.H. (2018). Influence of reient'' Il ace attachment nn eeritage forest conservation awareness in a peri-urban area of Guangzhou, China. *Urban Forestry*

- and *Urban Greening*, 33, 37-45. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ufug.2018.05.004>
- Cowan, R., & Rogers, L. (2005). *The dictionary of urbanism*. Streetwise Press.
- Dameria, C., Akbar, R., & Indradjati, P. N. (2018). Whose Sense of Place? Re-thinking Place Concept and Urban Heritage Conservation in Social Media Era, *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*, 158, 1-12. Doi: [10.1088/1755-1315/158/1/012010](https://doi.org/10.1088/1755-1315/158/1/012010)
- Etemad Sheikh Al-Eslami, S. F. & Mofidi Shemirani, S. (2018). Analysis of Native Neighborhoods in Iran from the Perspective of Shiite Architecture, a Case Example: Native Neighborhoods in Hamadan City. *Islamic Architecture Research*, 7(24), 57-78. [In Persian]
- Farshchian, A.H., & Balali Oskouei, A. (2014). Perceptual Geometry Representation on the Evolution of the Iranian City in Different Periods of Urban Development, a Case Study: Hamedan City. *Urban studies*, (15), 53-68. [In Persian]
- Gehl, I. (2012). *Human City*. Translated by Ghaffari, A., & Ghaffari, L., Elm Memar, Tehran Publication. [In Persian]
- Gehl, I., & Svarre, B. (2015). *How to Study Public Life*. Translated by Behzadfar, M., Rezaei Nodoushan, M. & Rezaei Nodoushan A., Elm Memar Publication, Tehran. [In Persian]
- Ghalenoei, M., & Jabal Amelian, N. (2017). Identifying Effective Time Components in the Design of an Accessible City. *SoFe*, 28(83), 59-78. Doi: [20.1001.1.1683870.1397.28.4.4.7](https://doi.org/10.1001.1.1683870.1397.28.4.4.7) [In Persian]
- Grote, H. (1991). *Grothe's Travelogue*. Translated by Jalilvand, Majid. Central Publication, Tehran. [In Persian]
- Haqparast, F., Asefi, M., Abizadeh, E. (2018). The Effect of Place Identity Components on the Sense of Belonging to a Place; A Study of the Historical Market of Tabriz. *Geographical Research Quarterly*, 34(3), 312-304. [In Persian]
- Heydari, M.T., & Mohammadi, S. (2019). The Utility of Urban Sidewalks, a Case Study: Sabzemeidan Sidewalk in Zanjan City. *Geography*, 18(65), 68-82. <https://doi.org/10.1001.1.27172996.1399.18.2.6.3> [In Persian]
- Iran's House Building Development Consulting Engineers. (1993). Plan of Hamadan's Historical Cultural Axis. *General Directorate of Housing and Urban Development of Hamadan*. [In Persian]
- Jackson, W., & Valentine, A. (2018). *Jackson's Travelogue (Iran in the Past and Present)*. Translated by Amiri, M., & Badrei, F., Scientific and Cultural Publication, Tehran. [In Persian]
- Jameh Bozorg, Z., Najafi, A., Fakharzarin, Z., & Heydari-Babakamal, Y. (2019). Investigating the Spatial and Physical Organization of the Historical Neighborhoods of Hamedan During the Qajar Period and their Influence on the Development of Social Relations. *Iranian Archaeological Studies*, 4(14), 222-203. <http://dx.doi.org/10.30699/PJAS.4.14.203> [In Persian]
- Lynch, K. (1981). *A Theory of good city form*. MIT Press, Cambridge.
- Mahryar, M. (2000). *Pictorial Documents of the City of Iran During the Qajar Period*. Cultural Heritage Organization of the country Publication and Shahid Beheshti University Publication, Tehran. [In Persian]
- Marjan Consulting Engineers. (1996). *Hamedan Master Plan*. by Eshraqi, A., Ministry of Housing and Urban Development, Tehran. [In Persian]
- Marris, P. (1996). *The Politics of Uncertainty Attachment in Private and Public Life*. Routledge.
- Mostofi Qazvini, H. (2011). *Nozhatol-Qoloub*. Edited by Lestrangle, G., Asatir Publication, Tehran. [In Persian]
- Motaghd, M., & Sajadzadeh, H. (2021). The Role of Environmental Quality on Place Attachment in Urban Spaces. *Human Geography Research*, 53(2), 599-616. Doi: [10.22059/jhgr.2020.287049.1007991](https://doi.org/10.22059/jhgr.2020.287049.1007991) [In Persian]
- Norberg Schultz, C. (2012). *The Spirit of Place: Towards the Phenomenology of Architecture*.

- Translated by Shirazi, M. R., Rokhdad No Publication, Tehran. [In Persian]
- Punter, J. (2007). Developing Urban Design as Public Policy: Best Practice Principles for Design Review and Development Management. *Journal of Urban Design*, 12(2), 167-202.
Doi: 10.1080/13574800701306195
- Qadakchi, I. (2009). An Introduction to the Historical Role of Localities. *Farhang Mardom Quarterly*, 7(26), 22-37. [In Persian]
- Qaragozlu, G. H. (2010). *Hegmatane to Hamedan (the History of Centuries in our Oldest City)*. Iqbal Publication, Tehran. [In Persian]
- Rafieian, M., Rafieian, M., & Bemanian, M.R. (2019). Analysis on Meaning Quality of Urban Public Places, Yazd, Iran. *Human Geography Research*, 51(2), 411-428.
<https://doi.org/10.22059/jhgr.2017.225301.1007389> [In Persian]
- Rappaport, A. (2013). *The Meaning of the Built Environment: An Approach in Non-verbal Communication*. Translated by Habib, F., Information and Communication Technology Organization of Tehran Municipality Publication, Tehran. [In Persian]
- Rolph, E. (2017). *Place and Placelessness*. Translated by Noghsan Mohammadi, M. R., Mandegari, K. & Motaki, Z., Armanshahr Publication, Tehran. [In Persian]
- Rezazadeh, R. (2003). Urban Design of the Time; The Pace and Rhythm of Urban Life. *Urban Management*, 9, 54-63. [In Persian]
- Saberi Hamedani, A. (2012). *Detailed History of Hamedan*. First Volume, Shaker Publication, Qom. [In Persian]
- Sajjadzadeh, H., Ardalan, M., & Mahdavi Zia, A. (2017). *Factors Influencing the Structural Changes and Physical Development of Hamadan City with Emphasis on the Role of City Gates and Roads*. Proceedings of the 4th Congress of the History of Architecture and Urban Planning of Iran, General Directorate of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Hamedan Province, Chenar Publication, Hamedan, 408-385. [In Persian]
- Sakurai, R., Kobori, H., Nakamura, M., & Kikuchi, T. (2015). Factors influencing public participation in conservation activities in urban areas: A case study in Yokohama, Japan. *Biological Conservation*, 184, 424-430. <http://dx.doi.org/10.1016/j.biocon.2015.02.012>
- Scannell, L., & Gifford, R. (2017). Place Attachment Enhances Psychological Need Satisfaction. *Environment and Behavior*, 1-13. <https://doi.org/10.1177/0013916516637648>
- Shumaker, S. A., & Taylor, R. B. (1983). Toward a Clarification of People-Place Relationships: A Model of Attachment to Place, In N. R. Feimer, and E. S. Geller (Eds.). *Environmental Psychology: Directions and Perspectives* (pp. 219-251), New York, Praeger.
- Sitte, C. (2015). *Construction of the City Based on Artistic Principles*. Translated by Gharib, F., University of Tehran Publication, Tehran. [In Persian]
- Sobouhi, E., Masoud, M. & Moradi Chadgani, D. (2018). Continuity of Place Over Time in Interaction with Humans. *Sofo*, 29(2), 95-116. [In Persian]
- Stedman, R. C., Masterson, V. A., Enqvist, J., Tengö, M., Giusti, M., Wahl, D., & Svedin, U. (2017). The contribution of sense of place to social-ecological systems research: a review and research agenda. *Ecology and Society*, 22(1), 49-64. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-08872-220149>
- Steele, F. (1981). *The Sense of Place*, Boston, CBI Publishing Company.
- Ujang, N., & Zakariya, K. (2015). The Notion of Place, Place Meaning and Identity in Urban Regeneration. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 170, 709-717.
- Zarei, M. I. (1997). Emamzadeh Yahya. *Hamadan Culture Quarterly*, 6(23, 24), 85-91. [In Persian]
- Zarei, M. E. (2013). Physical-Spatial Structure of Hamedan City from the Beginning of the Islamic Period to the End of the Qajar Period Based on the Available Evidence. *Archeology letter*, 1(1), 57-82. [In Persian]

URL1: <https://www.dana.ir/news/399933.html>

URL2: <http://nafee.ir/tasviri/8874>

